

Bachelorscriptie Geschiedenis

Hidde Goedhart

Het

Zuidprobleem

van Willem I

Taalbeleid, nationalisme en

subalterniteit in het VKN

Het Zuidprobleem van Willem I

***Taalbeleid, nationalisme en
subalterniteit in het VKN***

omslagafbeelding	<i>De plechtige installatie van de Universiteit van Gent,</i> M.I. van Bree (1817)	
naam	Hidde Goedhart	
studentnummer	5511682	
cursus	Bachelor Eindwerkstuk	(GE3V14054)
	Humanities Honours Thesis	(HHP3V15002)
datum	8 mei 2017	
begeleider	dr. D.K.W. van Miert	
woordenaantal	11.964	
onderwijsinstelling	Universiteit Utrecht	
opleiding	Bachelor Geschiedenis	
plaats	Utrecht	

Inhoud

	<i>Samenvatting</i>	3
	<i>Voorwoord</i>	4
	<i>Inleiding</i>	5
	Taalbeleid en taalnationalisme	6
	Het Zuidprobleem	9
	Indeling en benadering	10
1	<i>'La questione della lingua'</i>	13
	1.1 Alessandro Manzoni	14
	1.2 De passieve revolutie	16
	1.3 Conclusie	18
2	<i>Nationalisme en subalterniteit</i>	20
	2.1 Strijd in de samenleving	22
	2.2 Taalnationalisme	23
	2.3 Conclusie	25
3	<i>Streektaal, voertaal</i>	26
	3.1 Het <i>Nederduitsch</i> als landtaal	27
	3.2 Succes en mislukking	28
	3.3 Streektaal, voertaal	29
	3.4 Conclusie	31
4	<i>De Vlaamse Manzoni</i>	33
	4.1 Nederlandstalig onderwijs	33
	4.2 Eenheid in de Nederlandse taal	34
	4.3 Conclusie	37
5	<i>Conclusie</i>	39
	5.1 Taalbeleid en subalterniteit	41
	<i>Lijst van afkortingen</i>	43
	<i>Bronnen</i>	43
	<i>Literatuur</i>	43

Samenvatting

In deze scriptie wordt de taalstandaardisering in het VKN gebruikt om de werking van taalbeleid, nationalisme en subalterniteit te onderzoeken. In 1918 uitte Antonio Gramsci kritiek op (verouderde) plannen voor nationalistisch gemotiveerde taalstandaardisering in Italië, welke bijdroegen aan de subalterniteit van Zuid-Italiaanse arbeiders. Ook de sociolinguïst Stephen May (2008) erkent dat taalstandaardisering nadelig kan zijn voor bevolkingsgroepen die de nieuwe standaardtaal niet beheersen. Daarom is het opvallend dat in historisch onderzoek naar nationalistische taalhevorming zoals dat van Gellner, Anderson of Hobsbawm bijna geen aandacht wordt besteed aan de manier waarop taalstandaardisering de bevolking kan beïnvloeden.

Door Gramsci's kritiek op de Italiaanse taalstandaardisering te vergelijken met het taalbeleid dat Willem I voerde in Vlaanderen in de tijd van het VKN (1815-1830), wordt in deze scriptie onderzocht in hoeverre taalstandaardisering bijdraagt aan de subalterne positie van bepaalde bevolkingsminderheden. Daartoe wordt ingegaan op de implementatie en ontvangst van het taalbeleid, met nadruk op die in het lager onderwijs. Een interne, kwalitatieve benadering van het werk van de Nederlandse hoofdinspecteur van onderwijs Adriaan van den Ende, de Vlaamse taalonderwijzer Pieter Behaegel en de Vlaamse schrijver Karel Broeckaert dient dit onderzoek.

Daaruit blijkt dat het taalbeleid van Willem I veel overeenkomsten vertoont met dat waar Gramsci zijn kritiek op uit, op één punt na. Het taalbeleid van Willem I liet ruimte voor het behoud van dialect, en werd daarom met gemak geïmplementeerd. Het taalbeleid in Gramsci's Italië liet hiervoor geen ruimte, in de hoop dat dit de eenheid van bevolking en staat zou versterken. Hieruit volgt de these dat 'hard' taalbeleid, dat mensen dwingt een specifiek dialect te spreken, aan subalterniteit te koppelen is. Dat in tegenstelling tot het 'zachte' beleid dat Willem voerde: dat liet de bevolking de ruimte om het eigen dialect te behouden.

Voorwoord

Aan het onderzoek waarvan deze scriptie het resultaat is heb ik 15 ECTS besteed, twee keer meer dan normaal is. Officieel volgde ik ook twee cursussen: de scriptiecursus van mijn bachelor Geschiedenis en die van het *Humanities Honours Programme* (HHP). De voorwaarden van de laatste schrijven voor dat ik toelicht hoe mijn scriptie aansluit op mijn deelname aan het HHP. Deelnemende studenten worden aangemoedigd het programma te gebruiken om hun studie disciplinair, interdisciplinair of maatschappelijk te verdiepen. Omdat ik de extra tijd die ik voor mijn onderzoek kreeg heb besteed aan het theoretische en het historiografische debat waarover ik schrijf, is dit een voorbeeld van een disciplinair verdiepende scriptie.

Tegelijk vind ik dit een typisch, breed toepasbaar geesteswetenschappelijk onderzoek. Het onderwijs dat ik binnen het HHP gevolgd heb, was altijd gericht op het bestuderen en benadrukken van de overeenkomsten van de verschillende geesteswetenschappen. Daardoor lag de nadruk op methode en culturele theorie, wat eraan heeft bijgedragen dat ik een sterke interesse heb ontwikkeld voor theoretisch onderzoek. Die interesse heeft mijn onderwerpkeuze beïnvloed. Dat geldt ook voor het verdiepingspakket 'Moderne wereld' en de minor in *postcolonial studies* die onderdeel uitmaken van mijn bachelorcurriculum.

Inleiding

Willem I, koning der Nederlanden, was een goed en een slecht vorst. Willem (1772-1843) was rechtvaardig en onredelijk tegenover de bevolking van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (VKN, 1815-1830), hij verbond zijn volk en dreef het uit elkaar, hij was elitair en een man van het volk en terwijl hij koning was van alle Nederlanders, was hij dat alleen van hen uit het Noorden. Al deze uitspraken passen bij deze koning: de meningen over zijn koningschap zijn simpelweg erg verdeeld.

Het heeft alles te maken met de lastige opdracht die hij zichzelf had opgelegd toen hij koning werd: Willem wilde één natie smeden van twee landen, dat van de Belgen en dat van de Bataven. Hij voerde daarom een politiek die sterk op nationalisme gericht was. Willems taalbeleid was een belangrijk onderdeel van deze politiek. De eerste taalhervorming voerde hij nog voor het officiële ontstaan van het VKN door: in 1814 riep hij het Nederlands, dat toen nog *Nederduitsch* genoemd werd, tot officiële landstaal uit, waarna hij meerdere jaren de tijd nam om zijn uiteindelijke taalbeleid vorm te geven. In Vlaanderen heerste verdeeldheid. Sommige Vlamingen waren verheugd dat hun ‘moedertaal’ nu de landstaal was, terwijl anderen de taal van Willem te ver van het Vlaams af vonden staan. Weer anderen wilden vasthouden aan het Frans. Op 15 september 1819 vaardigde Willem een Koninklijk Besluit (KB) uit dat ambtenaren in de Nederlandstalige provincies van het koninkrijk verplichtte publieke zaken vanaf 1823 in het Nederlands af te handelen. De vier jaar hiertussen fungeerden als overgangperiode. Vooral voor politieke organen in Vlaanderen was dit een grote verandering: het publieke leven maakte hier de omslag van Frans- naar Nederlandstalig.¹

1 Roland Willemyns, *Dutch. Biography of a Language* (Oxford 2013) 110-112.

Taalbeleid en taalnationalisme

De unie van de Noord- en Zuid-Nederlandse gebieden in het VKN werd op het Congres van Wenen (1815), waar het ontstaan van het VKN werd vastgelegd, uitgelegd als de hereniging van een historische natie.² Om zijn bevolking dit gevoel van eenheid mee te geven voerde Willem een sterk nationalistische politiek, waarvan zijn taalpolitiek een onderdeel was. Dit paste bij de tijdgeest: taal speelde een belangrijke rol in het toen gebruikelijke denken over nationalisme. Enerzijds had door drie Duitse filosofen, Johann Gottfried Herder (1744-1803), Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) en Wilhelm von Humboldt (1767-1835), het taalnationalisme aan populariteit gewonnen. Ze stelden dat de eenheid van een natie bepaald wordt door de taal die ze spreekt: bij één taal hoort één staat. Anderzijds was in revolutionair Frankrijk het voorbeeld gegeven voor het voeren van taalbeleid. Daar werd het omgekeerde gesteld: dat bij één staat, één taal hoort, en dat een staat daarom moet streven zijn bevolking eentalig te maken.³ Met zijn standaardisering van het Nederlands laat Willem duidelijk zien dit ideaal van eentaligheid na te streven.

Dit is een voorbeeld van het actief aanwakkeren van nationalisme: Willem probeerde met legislatieve hervormingen de bevolking van het VKN tot eenheid te smeden. Dergelijke politieke hervormingen staan centraal in de visie op negentiende-eeuws nationalisme van de filosoof en socioloog Ernest Gellner (1925-1995). Er zijn op aarde slechts tweehonderd staten, schrijft hij, aangevuld door zo'n zeshonderd groepen die naar onafhankelijkheid streven. Dit totaal van achthonderd (potentiële) naties verbleekt bij het aantal taalgroepen: daarvan bestaan er naar schatting achtduizend. Het taalnationalisme schiet tekort in het verklaren van het ontstaan van nationalisme in de negentiende eeuw, wijst Gellner zo aan, omdat het veel kleinere aantal staten dan taalgroepen laat zien dat een gedeelde taal of een gedeelde cultuur daarin niet bepalend kan zijn. In plaats daarvan wordt nationalisme aangewakkerd door van bovenaf een hoge cultuur, die steunt op onderwijs en geletterdheid, aan de bevolking op te leggen, welke de bestaande lage cultuur overvleugelt of vervangt. Juist de negentiende eeuw biedt daar de geschikte context voor. Om te faciliteren dat wildvreemden in de toen ontstane industriële samenlevingen met elkaar zouden samenwerken, was het volgens Gellner noodzakelijk dat elke inwoner van de staat zich

2 Ibidem, 110.

3 Stephen May, *Language and Minority Rights. Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language* (New York 2008) 57; 156-160; Albert de Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De genesis der taalbesluiten en hun toepassing* (Brussel 1943) 8-10.

gelijk zou voelen aan alle anderen.⁴

Hoewel ze niet expliciet op hem reageren, spelen Vlaamse taalhistorici in hun onderzoek naar Willems taalbeleid in op Gellners opvatting van politiek aangestuurd nationalisme. Ze constateren dat het slagen van Willems beleid de bepalende factor was in het ontstaan van nationalisme in het VKN. Discussie over de aard van zijn taalbeleid en die van de reacties erop wordt daarom tegelijk gezien als onderzoek naar het slagen van de nationalistische politiek.⁵ Direct na de Belgische onafhankelijkheid in 1830 werd Willems taalpolitiek teruggedraaid en het Nederlands vervangen door het Frans, waardoor lang werd aangenomen dat het beleid mislukt was. Als voorbeeld halen velen de Nederlandse taalkundige Wim Daniëls (1954) aan, die in 2005 schreef dat Willems taalpolitiek in Vlaanderen ‘jammerlijk’ mislukte.⁶ Door het afzonderlijke onderzoek van Jetje de Groof en Eline Vanhecke is daar verandering in gekomen. Beiden tonen aan dat de Vlaamse bevolking zich op het bestuurlijke niveau bijna van de ene op de andere dag aanpaste aan het gebruik van het Nederlands als voertaal.⁷ Daaruit volgt de conclusie dat Willems taalbeleid niet mislukt was, maar slechts werd gebruikt als mikpunt van het protest van ontevreden Franstaligen tussen 1825 en 1830.⁸

Deze conclusie schiet echter tekort in haar overweging van de invloed van de taalstandaardisering op het Vlaamse taalgebruik buiten de publieke sfeer. Ze is namelijk volledig gericht op de bestuurlijke overgang van Frans naar Nederlands, terwijl de gewone Vlaming geen van deze talen sprak. In Vlaanderen werd een divers scala aan Nederlandse dialecten gesproken, welke veel verschilden van elkaar en van het Nederlands dat in Den Haag gesproken werd. Er kan dus niet zomaar vanuit worden gegaan dat er een standaardnederlands bestond waarin alle Neder-

4 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (tweede druk, Oxford 2006) 42-57; Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism* (Abingdon-on-Thames 1998) 27-35.

5 Ijkpunt in deze discussie is *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* 117 (2007) 1.

6 Vosters en Vandenbussche, ‘Wijzer worden over Willem?’, 4; Roland Willemys, ‘Willem en Willems: twee vaders van de Vlaamse beweging?’, in: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* 117 (2007) 1, 5-15, 8; Wim Daniëls, *Spraakmakend Nederlands* (Rekkem 2005) 47.

7 Jetje de Groof, *Nederlandse taalplanning in Vlaanderen in de lange negentiende eeuw (1795-1914). Een linguïstische analyse met speciale aandacht voor de wisselwerking tussen status- en corpusplanning* (dissertatie, Brussel 2004); Eline Vanhecke, *Stedelijke kanselarijtaal in Vlaanderen in de negentiende eeuw* (dissertatie, Brussel 2007).

8 Nicoline van der Sijs en Roland Willemys, *Het verhaal van het Nederlands. Een geschiedenis van twaalf eeuwen* (Amsterdam 2009) 265-271.

landstaligen in het VKN probleemloos met elkaar konden communiceren. Vanhecke, De Groof en taalhistorici die hun stelling hebben overgenomen, zoals Roland Willemyns in zijn overzicht *Dutch*, zijn er te makkelijk vanuit gegaan dat het Nederlands voor de Vlamingen geen vreemde taal was. Hoewel Willems taalbeleid onder Franstaligen tot onvrede leidde, is niet duidelijk hoe problematisch de standaardisering van het Nederlands voor Nederlandstalige Vlamingen was.

In tegenstelling tot taalhistorisch onderzoek geeft sociolinguïstisch onderzoek naar taalhervorming reden om de impact die Willems taalbeleid in Vlaanderen had te onderzoeken. De Vlaming Jan Blommaert (1961) waarschuwt voor het over één kam scheren van (hedendaagse) taalgemeenschappen, bestaande uit iedereen die zegt een bepaalde standaardtaal te spreken, en spraakgemeenschappen, die gekenmerkt worden door het daadwerkelijke gebruik van bijvoorbeeld een jargon of dialect. Het gevaar is dat de standaardtaal bepalend wordt voor de identiteit van haar 'sprekers', die vereenzelvigd worden met de taal in kwestie en met hun vermogen deze taal in het 'juiste' dialect te spreken.⁹ Zijn Nieuw-Zeelandse vakgenoot Stephen May stelt dat dit voor minderheden die zich moeten aanpassen aan een standaardtaal vanzelf tot problemen leidt. Zij worden geconfronteerd met maatschappelijke marginalisering door lagere economische en sociale mobiliteit. Omdat ze niet officieel is komt het voortbestaan van hun taal, de *minority language*, bovendien in gevaar.¹⁰

Door historici die zich specialiseren in nationalisme is tot nu toe geen aandacht besteed aan de invloed van nationalistisch gemotiveerde taalstandaardisering op de maatschappelijke positie van de gewone burger. Een van hen, de Brit Eric J. Hobsbawm (1917-2012), bespreekt nationalistische taalstandaardisering in zijn *Nations and Nationalism Since 1780*. Hij schrijft bijvoorbeeld dat op het moment van de Italiaanse eenwording in 1860 slechts 2,5 procent van de bevolking de taal sprak die later als standaardtaal zou worden ingesteld. Volgens Hobsbawm betekent dat dat de taal an sich niet bepalend was voor het eenheidsgevoel van de bevolking.¹¹ Hij bespreekt echter alleen de invloed van deze taalstandaardisering op de groei van nationalistische sentimenten in Italië en niet hoe de 97,5 procent van de bevolking die deze taal niet spraken door de standaardisering werden beïnvloed. Onderzoek naar negentiende-eeuws taalbeleid blijft hierin kortweg in gebreke. Leidt het doorvoeren van nationalistisch gemotiveerde

9 Blommaert, 'Language Policy and National Identity', in: Thomas Ricento ed., *An Introduction to Language Policy. Theory and Method* (Malden, MA 2006) 238-254, 243-245.

10 May, 'Language Policy and Minority Rights', in: Thomas Ricento ed., *An Introduction to Language Policy. Theory and Method* (Malden, MA 2006) 255-273, 259-265.

11 Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality* (tweede herdruk, Cambridge 1993) 60-62.

taalstandaardisering niet tot de marginalisering van bevolkingsminderheden?

Het Zuidprobleem

Antonio Gramsci's kritiek op taalstandaardisering doet vermoeden van wel. Gramsci (1891-1937) is een van de bekendste twintigste-eeuwse neo-marxistische denkers geworden. In zijn denken staat zijn analyse van de klassenverschillen binnen de Italiaanse samenleving, met de kloof tussen Noord- en Zuid-Italië als essentieel onderdeel daarvan, centraal. Deze kloof tussen Noord en Zuid was als *la questione meridionale*, 'het Zuidprobleem', al sinds de eenwording van Italië in de jaren 1860 een thema in de Italiaanse politiek. Met betrekking tot het thema werd daar vooral over economie gediscussieerd. Het Noorden maakte een sterke industrialisering door terwijl het Zuiden nog grotendeels afhankelijk was van landbouw, en daarom economisch achterbleef. Het Zuiden werd wel gezien als last van het Noorden, die de sociale ontwikkeling van Italië tegenhield.¹² Als geboren Sardiniër had Gramsci veel kritiek op deze gedachtegang. Zuid-Italië werd juist onderdrukt door het Noorden, schreef hij, omdat de politici in Turijn beleid maakten zonder rekening te houden met de Zuid-Italiaanse inwoners. Dat vergrootte de achterstand van de Zuid-Italiaanse economie, die niet kon steunen op de industrie van steden als Turijn en Milaan.¹³

In 1918 formuleerde Gramsci een kritiek op taalstandaardisering die ook gericht was op de dynamiek van Noord en Zuid. Deze kwestie is bekend komen te staan als *la questione della lingua*: 'het taalprobleem'.¹⁴ Na de politieke eenwording van Italië stonden de grote taalverschillen binnen het land de onderlinge communicatie en de groei van het Italiaanse nationalisme in de weg. In de jaren zeventig van de negentiende eeuw werden plannen gemaakt voor de standaardisering van een specifiek Noord-Italiaans dialect dat, hoewel het door Hobsbawm al 'Italiaans' werd genoemd, toen nog een van meerdere talen was die in het land gesproken werden. Gramsci bestreed deze plannen met als uitgangspunt dat een dergelijk taalbeleid slechts bijdroeg aan de politieke en economische marginalisering van de Zuid-Italiaanse bevolking.¹⁵ Een taal is immers door cultuur en geschiedenis verbonden aan de regio waarin ze gesproken wordt: de efficiëntie van communiceren in een vreemde taal zou per regio verschillen.¹⁶ Omdat dit plan

12 Antonio Gramsci, 'Some Aspects of the Southern Question', in: idem, *Selections from Political Writings II, 1921-1926*, Quentin Hoare ed. (Londen 1978) 441-462, 444.

13 Peter Ives, *Language and Hegemony in Gramsci* (Londen 2004) 35-36.

14 Ibidem, 8.

15 Ibidem, 36-38.

16 David Forgacs en Geoffrey Nowell-Smith eds., *Antonio Gramsci. Selections from Cultural Writings*

het Italiaanse nationalisme zo duidelijk diende, verbond Gramsci met zijn kritiek op *la questione della lingua* nationalistische taalstandaardisering aan de Zuid-Italiaanse subalterniteit.

Subalterniteit is een van de belangrijkste concepten in Gramsci's denken en beschrijft de staat van onderdanigheid en onderwerping waarin de Zuid-Italiaanse bevolking zich bevond. Daaraan droegen zowel de concentratie van economische en politieke macht in Noord-Italië als de Italiaanse taalstandaardisering bij.¹⁷ De marginalisering van bevolkingsminderheden die May beschrijft is vrijwel synoniem hieraan: de lagere economische en sociale mobiliteit die hij herkent zijn belangrijke kenmerken van subalterniteit. De opvattingen van taalstandaardisering van Gramsci en May liggen dus dicht bij elkaar. Hoewel hij het niet als 'subalterniteit' beschrijft, herkent May dat taalstandaardisering kan leiden tot de subalterniteit van bevolkingsminderheden. Specifiek aan Gramsci's kritiek is dat deze naast op taalstandaardisering ook op de nationalistische motivatie ervoor gericht is. De vraag of deze kritiek ook buiten Italië toepasbaar is, staat centraal in deze scriptie. In hoeverre dwingt nationalistisch gemotiveerde taalstandaardisering anderstalige bevolkingsgroepen in een subalterne positie? De vergelijking van Gramsci's kritiek op taalstandaardisering en het taalbeleid van Willem I in het VKN neemt in het beantwoorden van deze vraag een grote plaats in.

Tussen de situatie in Gramsci's Italië en die in het VKN laat zich namelijk een duidelijke parallel trekken. Beide staten waren recent verenigd en zetten voor het versterken van de eenheid van bevolking en staat onder andere in op nationalisme. Zowel in het VKN als in Italië is er sprake van een Noord-Zuidproblematiek en in beide gevallen wordt een taalstandaardisering uitgevoerd, waarvan de implementatie in het Zuiden tot problemen leidt. Net als Gramsci's Italië kunnen we daarom stellen dat Willem I zijn eigen Zuidprobleem had. Deze term vat drie kenmerken van de hierboven gegeven beschrijving van het VKN samen: dat (1) in een op Gramsci gebaseerde analyse van de politieke situatie er (2) sprake was van een verstoring van de balans tussen Noord en Zuid die (3) gepaard ging met nationalistisch gemotiveerde taalstandaardisering.

Indeling en benadering

Het maken van de vergelijking van Gramsci's Italië en het VKN binnen de omvang van dit onderzoek vraagt om een scherpe afbakening. Ten eerste wordt alleen Vlaanderen hier onderzocht, en de Duits- en Franstalige regio's binnen het VKN niet. Behalve dat het bestuderen van

(Chicago 1985) 26-31.

17 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 40.

een kleiner gebied het onderwerp overzichtelijk houdt, zijn Vlamingen voor het onderzoek het relevantst omdat het Nederlands al hun eerste taal was. In Vlaanderen was er, zodoende, ruimte voor discussie: Vlamingen konden goed beoordelen in hoeverre hun taalgebruik en dialecten door Willems taalbeleid werden beïnvloed. Onder Franstaligen was deze discussie bijvoorbeeld minder genuanceerd. Het Nederlands verschilde zoveel van hun taal dat dialecten überhaupt niet konden worden veranderd door de taalstandaardisering.

Ten tweede was Willems taalbeleid natuurlijk slechts een deel van zijn culturele hervormingen. In de praktijk brachten zijn critici zijn taalpolitiek altijd in verband met zijn meer algemene cultuurpolitiek, waarin met name religie belangrijk was. In zijn biografie van Willem I schrijft de Nederlandse historicus Jeroen Koch (1962) dan ook dat het ‘Hollands’ door de Zuid-Nederlandse clerus werden beoordeeld als ‘werktuig der ketterij’, dat gebruikt werd om de katholieke protestantse waarden op te leggen.¹⁸ Deze interpretatie van de taal als drager van culturele waarden is interessant, maar het perspectief van de kerk in de taaldiscussie is moeilijk te onderzoeken. Bronnen waarin een ‘katholieke’ kritiek op het taalbeleid wordt gegeven zijn schaars: wel voorhanden zijn katholieke kranten als de Maastrichtse krant *Courrier de la Meuse*, maar om hun verzet tegen de koning te benadrukken worden deze vaak in het Frans uitgegeven. Bovendien is het perspectief van de kerk moeilijk te onderscheiden van dat van de journalist; beide factoren maken de kranten voor dit onderzoek onbruikbaar. Daarom wordt Willems taalbeleid hier in isolatie van religie en andere culturele en politieke factoren bestudeerd, wat resulteert in een schematische weergave van de werkelijkheid. Ten derde bevonden Gramsci en Willem I zich in verschillende tijdperken. Dit verschil in context wordt niet weggelaten, maar wordt, door tot een algemeen geldende conclusie te komen over het verband tussen taalstandaardisering en subalterniteit, juist overbrugd. Dat is het doel van dit onderzoek.

Het beantwoorden van de hoofdvraag wordt gedaan in vier hoofdstukken en berust op de vergelijking van Gramsci's *questione della lingua* met het taalbeleid van Willem I. In het eerste wordt aandacht besteed aan de herkomst van Gramsci's kritiek op de Italiaanse taalplanning, en wordt deze geplaatst in de geschiedenis van Italië na de eenwording in 1860. Hoofdstuk twee legt uit in hoeverre taalnationalisme en subalterniteit aan elkaar verwant zijn. Hoofdstuk drie en vier zijn gericht op de invloed van Willems taalbeleid op het taalgebruik in Vlaanderen.

Om erachter te komen op wie Willems taalbeleid gericht was, behandelt hoofdstuk drie de uitvoering van het beleid. Daartoe worden de inhoud en de verspreiding van het beleid onderzocht, ten eerste door gebruik te maken van de KB's waarin het beleid ligt vastgelegd en ten

18 Jeroen Koch, *Koning Willem I. 1772-1843* (Amsterdam 2013) 417.

tweede door te onderzoeken hoe het taalbeleid in het onderwijs werd toegepast. Het taalbeleid in het VKN was sterk op het lager onderwijs gericht: van daaruit kreeg de bevolking aangeleerd zich, sprekend en schrijvend, in het Nederlands uit te drukken. Twee groepen speelden in de bekrachtiging hiervan een rol: enerzijds de scholen en gouverneurs, die verantwoordelijk waren voor het uitvoeren van dit beleid, en anderzijds de onderwijsinspecteur, de minister van Onderwijs, de secretaris van Onderwijs en de koning, die het beleid ontwierpen en controleerden.¹⁹ Op basis van de beschikbare bronnen is het perspectief van de scholen in de invoering van het taalbeleid niet te onderzoeken; het perspectief van de overheid is dat wel. Daarvoor wordt *Geschiedkundige schets van Neêrlands schoolwetgeving* (1843) van hoofdinspecteur Adriaan van den Ende (1768-1846) gebruikt, die daarin onder andere terugblijkt op de ontwikkeling van het Zuid-Nederlandse onderwijs ten tijde van het VKN.

In hoofdstuk vier wordt onderzocht hoe de taalstandaardisering het Vlaamse taalgebruik veranderde. Het gebruik van geschreven bronnen is echter problematisch. Uit deze bronnen blijkt bijvoorbeeld hoe de spelling veranderde, maar niet hoe de gesproken taal, die voor de gewone Vlaming veel belangrijker was dan het schrift, door Willems taalbeleid werd beïnvloed.²⁰ In plaats van te proberen het schriftelijk taalgebruik van Noord- en Zuid-Nederlanders met elkaar te vergelijken, beroep ik me op een kwalitatieve, intensieve benadering van drie bronnen. De eerste is Van den Endes verslag, dat toont in hoeverre de implementatie van het Nederlands in het onderwijs succesvol was. Als tweede en derde staan twee bijdrages aan de Vlaamse discussie over Willems taalbeleid centraal: die van de onderwijzer Pieter Behaegel in zijn schoolboek *Nederduytsche Spraekkunst* en die van de schrijver Karel Broeckaert in *Jellen en Mietje*. Om deze bronnen context te geven maak ik veel gebruik van secundair materiaal. Het werk van de Vlaamse historicus Albert de Jonghe (1908-1998) is bijvoorbeeld erg waardevol, omdat erin vrijwel alle relevante informatie over Willems taalbeleid aan bod komt die te vinden is in het archief van het Nederlandse ministerie van Binnenlandse Zaken, dat nu is opgeslagen in het Nationaal Archief in Den Haag.²¹

19 In de periode 1815-1830 zijn meerdere ministeries verantwoordelijk geweest voor het onderwijs: Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (1815-1818), Publiek Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën (1818-1824), Binnenlandse Zaken, Waterstaat en Onderwijs (1824-1825) en Binnenlandse Zaken (1825-1830).

20 Gijsbert Rutten, 'Taalgeschiedenis over de grenzen heen. De taalpolitiek van Willem I en het Noorden', *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* 117 (2007) 1, 103-118.

21 De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I*.

1 *La questione della lingua*

Italië is trots op zijn literaire traditie. Zo trots, dat het graag had gezien dat zijn hele bevolking de taal sprak waarin Dante Alighieri zijn *Goddelijke Komedie* schreef in de veertiende eeuw. Toen de verschillende Italiaanse staten tussen 1859 en 1870 verenigd werden tot het Italië in zijn huidige vorm kreeg deze wens urgentie. Naar schatting sprak in 1861 tussen de tweeënhalf en twaalf procent van de bevolking ‘standaard’ Italiaans, wat de onderlinge communicatie bemlemmerde.²² Deze taalkundige verdeeldheid wordt *la questione della lingua*, oftewel ‘het taalprobleem’, genoemd. De jonge Italiaanse regering droeg een taalnationalistische boodschap uit: om het volk tot een natie te smeden vond ze een gemeenschappelijke taal vereist.²³

[Afbeelding] De negentiende eeuw is immers de eeuw van de Italiaanse *Risorgimento*, de in feite tweeledige eenwording van de verschillende Italiaanse staten. Ten eerste werden de staten politiek verenigd. In 1859 en 1860 veroverde het koninkrijk Piëmont-Sardinië van koning Victor Emanuel II (1820-1878) eerst Lombardije op Oostenrijk, waarna de regio's Toscane en Emilia-Romagna zich door plebisciet bij het koninkrijk aansloten. Giuseppe Garibaldi veroverde Sicilië en Napels in naam van Victor Emanuel, en toen de legers van Garibaldi en de koning elkaar ontmoetten was de eenwording een feit. Alleen Rome was nog geen onderdeel van het koninkrijk Italië, wat het werd in 1870.²⁴ Als tweede onderdeel van de *Risorgimento* moest, nu de politieke eenwording geslaagd was, ook het volk tot eenheid worden gesmeed. Dat proces verliep veel minder soepel. Hoewel de eenwording onder Victor Emanuel wortels had in het

22 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 36.

23 Ibidem, 36-38; 109.

24 Chronology, in: Martin Clark, *The Italian Risorgimento* (tweede herz. druk, Abingdon-on-Thames 2013) ix - xvii.

Overzicht van de Italiaanse eenwording.²⁵

Italiaanse nationalisme, was dat vooral te vinden in elitaire kringen: nationalisme was voorbijgegaan aan het gros van de Italiaanse bevolking.²⁶ Daarom zei de staatsman Turijnse staatsman Massimo d’Azeglio (1798-1866) in 1864: ‘Italië is een feit, nu moeten we Italianen maken.’²⁷ Emilio Broglio (1814-1892), de minister van Onderwijs, vond de standaardisering van de taal daarvoor een van de aangewezen methoden.²⁸

1.1 Alessandro Manzoni

Het Toscaans was de logische keuze; daarvoor had Alessandro Manzoni (1785-1873) wel ge-

25 Ibidem, xxv.

26 Ibidem, 8.

27 Vertaling van mijn hand. Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 35.

28 Richardson, ‘Questions of Language’, in: Zygmunt G. Baranski en Rebecca J. West eds., *The Cambridge Companion to Modern Italian Culture* (Cambridge 2001) 63-80, 65.

zorgd. De schrijver uit Milaan verwierf grote bekendheid met *I Promessi Sposi* (1827), een van de beroemdste boeken uit de Italiaanse geschiedenis. Het speelt zich af in 1628, in een tijdperk waarin Milaan onder bewind stond van de Spaanse koning Filips IV. Door tegen dat bewind te ageren hield Manzoni een sterk nationalistisch pleidooi voor de onafhankelijkheid van Italië.²⁹ In latere uitgaven van het werk liet hij daarnaast zien een duidelijke visie te hebben op de vereniging van de Italiaanse dialecten. Manzoni ontwikkelde om twee redenen een voorkeur voor het Toscaans, specifiek zoals de taal gesproken werd door de Florentijnse elite. Ten eerste had het prestige, omdat het nauw verwant was aan het literaire Italiaans waar ook Dante in had geschreven. Daarnaast was het een ‘levende’ taal: geen ‘dode’, zoals Latijn, die zijn lezers niet zouden begrijpen. Hoewel *I Promessi Sposi* oorspronkelijk was geschreven met leenwoorden uit verschillende dialecten, liet Manzoni het werk om die redenen in 1840 opnieuw uitgeven, volledig in het Florentijnse dialect.³⁰

In 1860 werd Manzoni lid van de senaat van het nieuwe Italiaanse parlement van koning Victor Emanuel II. Met de eenwording was Italië een constitutionele monarchie geworden, wat het koninkrijk Piëmont-Sardinië al sinds 1849 was geweest. Manzoni kreeg vervolgens in 1868 van minister Broglio de leiding over een commissie voor de taalkundige vereniging van Italië, die toezag op het verbeteren van taal en uitspraak van de bevolking.³¹ Om het Italiaanse taalprobleem aan te pakken, stelde hij voor het Florentijnse dialect als standaardtaal te implementeren door woordenboeken te verspreiden en uitsluitend Toscaanse onderwijzers te werven.³²

In het ongelukkige geval dat je niet tot de Florentijnse elite behoorde, zou Manzoni's plan echter meerdere problemen met zich meebrengen. Deze problemen verwoordde Antonio Gramsci in 1918 in een kritiek op taaloplegging. Hij schreef ten eerste dat de implementatie van het Toscaans als Italiaanse standaardtaal onrealistisch was. De grote taalverschillen in Italië zouden ervoor zorgen dat er in elke regio een nieuw dialect zou ontstaan. Ten tweede gold immers voor elke regio dat haar taal elementen bevatte die specifiek waren voor het leven aldaar. Het Toscaans zou daarom buiten Toscane minder goed als communicatiemiddel kunnen dienen. Ten derde is ook van de verschillende sociale klassen een verschil in taalgebruik te verwachten. Door de gehele Italiaanse bevolking de taal van een elite te laten spreken, zouden de sociale midden- en onderklasse tekort worden gedaan. Wat Manzoni zag als een levende taal, kan daarom in elke

29 Alessandro Manzoni, *De verloofden*, vert. Yond Boeke en P. Krone (Amsterdam 2009).

30 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 37.

31 Richardson, 'Questions of Language', 65.

32 Ives, 38; Howard Moss, 'Language and Italian National Identity', in: Bruce Haddock en Gino Bedani eds., *Politics of Italian National Identity* (Cardiff 2000) 98-123, 100-105.

andere regio dan in Toscane niet minder dood worden genoemd dan klassiek Latijn.³³

Gramsci stond niet onwelwillend tegenover de ontwikkeling van een Italiaanse standaardtaal, omdat hij erkende dat *la questione della lingua* voor frictie kon zorgen binnen de bevolking.³⁴ Zijn kritiek was echter gericht op de oplegging van één dialect als de oplossing van het probleem. Een taal, was Gramsci's overtuiging, ontstaat niet spontaan, maar heeft wortels in de sociale en culturele geschiedenis van haar sprekers. Daarom kon het Italiaans niet kunstmatig worden verspreid maar zou ze, zo nodig, na verloop van tijd ontstaan uit de versmelting van de al bestaande talen.³⁵ Gramsci stelde voor een standaardtaal te ontwikkelen door dit proces van versmelting te versnellen, zodat een democratisch resultaat zou ontstaan dat niet alleen de vereniging van de natie, maar ook die van het volk zou dienen. In de praktijk geloofde hij alleen niet dat dit voorstel het zou winnen van Manzoni's populairdere alternatief.³⁶

Overigens heeft Manzoni zijn plannen nooit zelf uitgevoerd. Vanwege conflicten in de taalcommissie had hij in 1869 zijn voorzitterschap opgegeven, al bleef hij vertrouwen houden in de plannen. Die werden deels uitgevoerd door minister Broglio, die het werven van Toscaanse onderwijzers en het publiceren en verspreiden van een Florentijns woordenboek doorzette. Dit woordenboek verscheen in vier delen tussen 1870 en 1897 en was samengesteld door Broglio en Giovanni Giorgini (1818-1908), een schoonzoon van Manzoni.³⁷ Langzaam verdween echter het draagvlak voor het plan, waardoor de impact klein bleef.³⁸ Dat betekende dat de situatie bleef zoals ze was, en het Italiaans niet werd vernieuwd. Daardoor bleef de manzonianaanse oplossing, ondanks haar mislukking, alsnog tot in de vroege twintigste eeuw de populairste plan voor *la questione della lingua*.³⁹

1.2 De passieve revolutie

In 1918 was Manzoni's taalvisie daarom nog actueel, al was de uitvoering ervan dat niet. Dat is

33 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 57-59; Antonio Gramsci, *Selections from Cultural Writings* David Forgacs en Geoffrey Nowell-Smith eds. (Chicago 1985) 26-31.

34 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 109.

35 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 46; 57; Gramsci, *Selections from Cultural Writings*, 28.

36 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 100; 108-109.

37 Richardson, 'Questions of Language', 66-67; Giacomo Devoto, *The Languages of Italy*, vert. V. Louise Katainen (Chicago 1978) 280-281.

38 Richardson, 'Questions of Language', 69.

39 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 38; Devoto, *The Languages of Italy*, 277-301; Bruno Migliorini, *The Italian Language*, vert. T. Gwynfor Griffith (Londen 1966) 477.

belangrijk voor het begrip van de kritiek die Gramsci er in dat jaar onder pseudoniem op uitte in *Il Grido del Popolo*, de socialistische krant waarvoor hij werkte. Deze kritiek moet gezien worden als kritiek op Manzoni's taaloplegging als idee, en niet op de concrete uitvoering ervan. Zelf gaf hij de volgende motivatie:

‘Heeft het veel nut om juist nu een probleem als de taaleenwording te bespreken? [...] Ik denk van wel. Ik ben ervan overtuigd dat er eenheid is in alle historische activiteit van de mens, dat er eenheid is in het denken. Daarom zie ik in de oplossing van elk cultureel probleem de potentiële oplossing van alle andere.’⁴⁰

Zoals Gramsci zegt elk cultureel probleem te zien met alle andere in gedachten, zo is zijn behandeling van *la questione della lingua* verbonden met zijn andere werk. Vooral van toepassing is het Italiaanse Zuidprobleem. Gramsci stelde dat de ongelijkheid tussen Noord- en Zuid-Italië versterkt was door de *Risorgimento*. De aaneenrijging van de verschillende Italiaanse staten had vooral bestaan uit de annexatie van hun machthebbenden in het politieke systeem van Piëmont, waarbij de bevolking niet was betrokken. De *Risorgimento* noemde Gramsci daarom een eenwording van de bourgeoisie. Die liet zich leiden door de economische macht van het industriële Noorden, wat betekende dat de ontstane staat ook door het Noorden geleid werd. Vanzelf werd zo de macht van de Zuid-Italiaanse bevolking verzwakt.⁴¹

Gramsci trok een parallel tussen de manieren waarop de bevolking wordt betrokken in verandering in de *Risorgimento* en in de manzonianaanse taalplanning. Hij noemde beide ‘passieve revoluties’.⁴² Zoals de *Risorgimento* verandering teweegbracht door een unie van alleen de bourgeoisie en niet de gehele bevolking, is de manzonianaanse oplossing op het taalprobleem een van de bourgeoisie afkomstige hervorming waarin het merendeel van de bevolking niet betrokken wordt. Een dergelijke passieve revolutie heeft als dubbel nadeel dat ze enerzijds de macht van de elite verstevigt en anderzijds de bevolking uitschakelt. Ze fungeert namelijk als schijnrevolutie, die de bevolking doet geloven dat de staat veranderd is terwijl dat eigenlijk niet is gebeurd. Daardoor wordt de weg naar een echte revolutie versperd.⁴³ Omdat de bourgeoisie passieve

40 Vertaling van mijn hand. Gramsci, *Selections from Cultural Writings*, 26.

41 John A. Davis, ‘The South, the Risorgimento and the Origins of the “Southern Problem”’, in: idem ed., *Gramsci and Italy's Passive Revolution* (Londen 1979) 67-103, 67-68; Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 34-35.

42 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 103-104.

43 Ibidem, 102-104.

revoluties gebruikt om de culturele infrastructuur van Italië te bepalen, geeft ze de subalterniteit van de arbeiders naast een sociaal-economische ook een culturele dimensie.

La questione della lingua laat op zichzelf al zien dat taal een belangrijke rol speelt in Gramsci's denken. Deze voorkeur is geworteld in zijn studie in de taalkunde, die hij tussen 1911 en 1915 volgde in Turijn.⁴⁴ Dat is merkbaar in de totstandkoming van meerdere van zijn argumenten. Gramsci's kritiek op de kunstmatigheid van de manzonianaanse oplossing op het taalprobleem is bijvoorbeeld vrijwel identiek aan die van Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907), die in de late negentiende eeuw Manzoni's voornaamste criticus was. Ascoli geloofde niet in de kunstmatig opgelegde taal: hij constateerde dat de gesproken taal, en de voorkeur van de spreker voor een bepaalde uitspraak, altijd sterk beïnvloed wordt door vroegere talen die in dezelfde regio gesproken werden. Deze theorie noemde Ascoli het linguïstisch substratum. Met zijn haast antropologische benadering was Ascoli, die gold als de meest vooraanstaande linguïst van Italië, van grote invloed op zijn wetenschapsdiscipline.⁴⁵

Dezelfde kritiek past Gramsci vervolgens toe op een discussie die gevoerd werd in de socialistische partij PSI (Partito Socialista Italiano, 1892-1994). Veel partijleden bepleitten het gebruik van Esperanto, een op Europese talen gebaseerde hulptaal die was ontwikkeld door de Warschauer Ludwik Zamenhof (1859-1917).⁴⁶ Zamenhof had de bedoeling met Esperanto internationale communicatie te faciliteren en veel leden van de PSI zagen heil in het project: Esperanto zou de communicatie tussen Europese socialisten, bijvoorbeeld op de Communistische Internationale, makkelijker kunnen maken. Op dezelfde manier als de manzonianaanse taaloplossing zag Gramsci het gebruik van Esperanto echter niet als verrijking, maar als concessie aan de onderlinge communicatie. Hij vergeleek de Internationale met een conferentie voor doofstommen: hoewel er in de nieuw ontwikkelde taal gecommuniceerd zou kunnen worden, zou de communicatie nooit zo genuanceerd kunnen zijn als communicatie in een levende taal.⁴⁷

1.3 Conclusie

De essentie van Gramsci's visie op taal is dus ontleend aan Ascoli: in zijn overtuiging zijn de taal enerzijds en de cultuur en geschiedenis van haar gebruikers anderzijds niet van elkaar te scheiden. Een taal kan daarom niet door een andere taal worden vervangen maar ze kan wel

44 Ibidem, 41-43.

45 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 45-46; Gramsci, *Selections from Cultural Writings*, 27-28.

46 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 55.

47 Gramsci, *Selections from Cultural Writings*, 29-31.

veranderen, door natuurlijk contact met andere talen.⁴⁸ Manzoni gaat hieraan voorbij door een officieel Italiaans te willen 'maken'. Daarmee vergeet hij ten eerste dat de Italiaanse bevolking tijd nodig heeft om zich aan de taal aan te passen, en ten tweede dat de taal zelf tijd nodig heeft om zich te ontwikkelen tot nationale taal.

Uit Gramsci's commentaar op de manzonianaanse taalplanning zijn drie criteria te halen die de kern van zijn kritiek samenvatten: intentie, succes en mate van inclusie van de bevolking. Op basis van elk van de criteria is Gramsci's oordeel negatief. Ten eerste heeft Manzoni een nationalistische agenda: bij de vereniging van het volk die zijn taalbeleid dient, is vooral de staat en niet de bevolking gebaat. Het beleid zal ten tweede niet succesvol zijn omdat de bevolking een taal wordt opgelegd die zij niet spreekt, wat de communicatie bemoeilijkt. Beide bezwaren zijn, ten derde, gericht op de mate van inclusie van de bevolking: Manzoni's taalplanning draagt bij aan de subalterniteit van de arbeiders, omdat hen wordt verplicht zich uit te drukken in een taal die ze niet spreken.

48 Ives, *Language and Hegemony in Gramsci*, 55.

2 Nationalisme en subalterniteit

In de jaren waarin Gramsci in Turijn verbleef, schreef hij voor drie verschillende kranten. Hij begon in 1914 met schrijven bij de socialistische krant *Il Grido del Popolo*, wat hij vanaf 1916 combineerde met zijn werk voor *Avanti!*, de partijkrant van de PSI. In 1919 was hij medeoprichter van de wekelijkse krant *L'Ordine Nuovo*. Gramsci werd tussen 1926 en 1935 gevangen gehouden door het regime van Benito Mussolini (1883-1945) en schreef in die periode zijn bekendste werk: de *Gevangenisgeschriften*.⁴⁹ Voorafgaand aan zijn gevangenschap werden in de kranten waarvoor Gramsci schreef regelmatig opiniebijdrages van hem gepubliceerd. Voor het schetsen van zijn vroege visie op culturele en politieke onderwerpen worden vooral deze gebruikt. In 1920 schreef hij in *L'Ordine Nuovo* bijvoorbeeld, als samenvatting van de Italiaanse politieke situatie, dat '[d]e Noordelijke bourgeoisie [...] het Zuiden van Italië en de eilanden [heeft] onderworpen en gereduceerd tot ontginbare koloniën.'⁵⁰ Deze vergelijking van de verhouding tussen Noord- en Zuid-Italië met kolonialisme is belangrijk voor de latere interpretatie van Gramsci's werk, omdat het zijn politieke denken toepasbaar maakt op de koloniale situatie.

Sprake van een simpele koloniale situatie was er in Gramsci's Italië echter niet. Edward Said (1935-2003) definieerde kolonialisme in *Culture and Imperialism* door het te onderscheiden van imperialisme:

49 Origineel *Quaderni del carcere*. Antonio Gramsci, *Prison Notebooks I*, Joseph A. Buttigieg ed. (New York 1975).

50 Vertaling van mijn hand. Antonio Gramsci, *Selections from Political Writings I, 1910-1920*, Quentin Hoare ed. (Londen 1977) 148.

“[I]mperialism” means the practice, the theory, and the attitudes of a dominating metropolitan center ruling a distant territory; “colonialism,” which is almost always a consequence of imperialism, is the implanting of settlements on distant territory. As Michael Doyle puts it: “Empire is a relationship, formal or informal, in which one state controls the effective political sovereignty of another political society.”⁵¹

Soevereiniteit speelt een belangrijke rol in dit begrip van imperialisme. Said haalt de Amerikaanse politicoloog Michael Doyle (1948) aan, die stelt dat de term imperialisme van toepassing is op situaties waarin een staat de controle heeft over de politieke soevereiniteit van een andere politieke gemeenschap.⁵² Het logische gevolg daarvan is dat de gekoloniseerden streven naar onafhankelijkheid. In het geval van Gramsci's Italië zou het Zuiden daarom, als oplossing voor zijn subalterniteit, politiek autonoom moeten willen zijn.⁵³

Deze politieke autonomie van het Zuiden streefde Gramsci echter niet na. Het Italiaanse Zuidprobleem was immers niet door kolonisering, maar door de Italiaanse eenwording veroorzaakt. Juist het Italiaanse nationalisme was schuldig aan de groeiende ongelijkheid tussen de regio's, omdat het de drijfveer was voor de centralisatie van de politieke macht in Turijn en ervoor had gezorgd dat de regionale economieën niet meer onafhankelijk functioneerden maar opgingen in de Italiaanse. Door nationalisme, en niet door kolonialisme, was het Zuiden in een subalterne positie gedwongen. Alsnog kan er sprake zijn van een imperialistische verhouding binnen Italië: in bovenstaande definitie noemt Said imperialisme de praktijk, theorie en mentaliteit die de overheersing van afgelegen gebieden mogelijk maken. Taalbeleid kan een cultureel middel zijn voor dat doel.

Door de oorzaak van het Zuidprobleem te zoeken in nationalisme verandert ook het begrip van Gramsci's visie op *la questione della lingua*. Het doel van dit hoofdstuk is het inpassen van deze visie in de nationalistische interpretatie van de subalterniteit van Zuid-Italië. Daartoe moet ten eerste uit Gramsci's visie op nationalisme, die hij duidelijk uiteenzet in (*Alcuni temi della questione meridionale* (1926), blijken of nationalisme ook in zijn opvatting kan worden gezien als de oorzaak van het Zuidprobleem.⁵⁴ Ten tweede moet onderzocht worden of nationalistische taalstandaardisering aan subalterniteit kan worden gekoppeld. Ook Benedict Anderson

51 Edward Said, *Culture and Imperialism* (New York 1993) 9.

52 Michael W. Doyle, *Empires* (Ithaca 1986) 45.

53 Robert J.C. Young, 'Il Gramsci meridionale', in: Neelam Srivastava en Baidik Bhattacharya eds., *The Postcolonial Gramsci* (New York 2012) 17-33, 27.

54 Gramsci, 'Some Aspects of the Southern Question'.

behandelt nationalistisch taalbeleid in *Imagined Communities*. Zijn benadering wordt hieronder verder toegelicht en laat zien of taalbeleid een cultureel middel is voor de overheersing van afgelegen gebieden.

2.1 Strijd in de samenleving

In zijn overweging van Manzoni's taalplanning is Gramsci zich duidelijk bewust van de nationalistische motivatie ervoor. Het standpunt dat hij vervolgens tegen taalplanning inneemt, is sterk kritisch over Manzoni's beleid, maar die kritiek richt hij niet direct tegen nationalisme.⁵⁵ Toch was Gramsci een fel tegenstander van nationalisme, wat ook blijkt uit zijn analyse van de Italiaanse politieke situatie in *Della quistione meridionale*. Gramsci was na zijn jaren in de journalistiek overgegaan op het schrijven van langere stukken, waarvan dit essay een voorbeeld is. Vanwege zijn arrestatie in 1926 is het echter onafgemaakt. In *Della quistione meridionale* schetst Gramsci de Italiaanse maatschappij en haar verschillende sociale groepen. De Noordelijke bourgeoisie, schrijft hij, onderdrukt de gehele Italiaanse onderklasse. Om dit te doorbreken stelt hij een klassenverbond voor, waarin het proletariaat uit de Noord-Italiaanse steden de leiding neemt over de Zuid-Italiaanse plattelandsarbeiders en de intellectuelen uit de Noordelijke en Zuidelijke middenklasse, voor zover dezen zich met het klassenverbond willen verenigen.⁵⁶

Een duidelijke klassentegenstelling, die marxistisch denken gewoon is, kenmerkt dus Gramsci's visie op de maatschappij. De onderklasse en bovenklasse zijn met elkaar in een strijd die het proletariaat zal winnen. Dat doet het door een zo groot mogelijke achterban op te bouwen, om vervolgens de macht van de bourgeoisie te doorbreken. Deze klassenstrijd zet Gramsci in *Della quistione meridionale* af tegen het fascisme van Mussolini. Mussolini, die zich toen nog als socialist identificeerde, was in 1914 door enkele leden van de PSI al naar voren geschoven als de vertegenwoordiger van de gehele Italiaanse bevolking, ook de Zuid-Italiaanse arbeiders. Ook zijn visie op de samenleving werd door strijd gekenmerkt. Hij spoorde het Italiaanse volk aan zich in zijn geheel te verenigen tegen de buitenlandse volkeren, wat de sociale klassen inderdaad dichterbij elkaar bracht.⁵⁷

Een voorbeeld dat Gramsci in de tekst geeft, toont het verband tussen nationalisme en de subalterniteit van de Zuid-Italiaanse arbeiders. Hij schrijft over *Giovane Sardegna*, een Sardisch-nationalistische politieke beweging die in 1919 werd opgericht om alle inwoners van het

55 Gramsci, *Selections from Cultural Writings*, 28.

56 Gramsci, 'Some Aspects of the Southern Question', 441-444.

57 Ibidem, 444-445.

voormalige koninkrijk Piëmont-Sardinië te vertegenwoordigen in het Italiaanse parlement in Turijn. Door alle inwoners te verenigen dachten de leiders van de beweging in de nationale politiek een vuist te kunnen maken voor de belangen van Sardinië. Gramsci's bezwaar tegen deze unie is dat de Sardijnse arbeiders zich in dit geval politiek zouden verenigen met de rijken van het eiland, die juist verantwoordelijk waren geweest voor hun uitbuiting. Daarom is de unie in strijd met de belangen van de arbeiders. Ze staat in direct conflict met de aanpak die Gramsci hen zou voorstellen: het vormen van een blok met de arbeiders van het vasteland, om zo de politieke orde te doorbreken.⁵⁸

2.2 Taalnationalisme

De essentie van Gramsci's kritiek op nationalisme ligt dus in de politieke vereniging van de onderdrukte arbeider met zijn onderdrukker, de Noord-Italiaanse bourgeoisie, waarmee de belangen van de laatste in de kaart worden gespeeld. Betekent dat dat ook nationalistisch gemotiveerde taalstandaardisering een bourgeois hulpmiddel is voor de subalterniteit van de onderklasse? Manzoni's plan om een door een Noord-Italiaanse elite gesproken taal over heel Italië te verspreiden doet vermoeden van wel. De historicus Benedict Anderson (1936-2015) deed in *Imagined Communities* onderzoek naar de herkomst en invloed van het nationalisme. Zijn belangrijkste stelling in *Imagined Communities*, dat nationalisme een negentiende-eeuws construct is, onderbouwt hij voor een deel met onderzoek naar taalnationalisme en -standaardisering.

Anderson schrijft dat in de eerste twee decennia van de negentiende eeuw duidelijk werd dat het hanteren van een gemeenschappelijke taal nuttig was voor het verbinden van de bevolking van een staat. Daarop waren de Duitse taalnationalisten van te grote invloed geweest: eensgezind hadden zij gesteld dat een natie bestond uit alle sprekers van dezelfde taal. Veel staten richtten zich in de negentiende eeuw daarom op standaardisering van de taal, en zetten daarvoor vooral gedrukte media in. Om te voorkomen dat de taalkundige eenwording alleen bij de bovenklasse zou aanslaan moest vervolgens de geletterdheid van de bevolking, die in de vroege negentiende eeuw laag was, verbeterd worden. In de jaren 1810 ontstond daarom een 'model' voor de vorming van de onafhankelijke natiestaat, wat gericht was op taalkundige eenwording, het toegankelijker maken van onderwijs en de uitbreiding van het kiesrecht.⁵⁹

Deze vorm van nationalisme onderscheidt Anderson van een tweede, reactionaire vorm, die

58 Ibidem, 445-446.

59 Benedict Anderson, *Imagined Communities* (derde herz. druk, Londen/New York 2006) 67-68; 77-78; 81-82.

vooral fungeerde als rechtvaardiging van een heersende dynastie. In de loop van de negentiende eeuw werd nationalisme een kenmerkend onderdeel van de staat, dat voor of tegen de vorst kon werken. In sommige gevallen keerde het volk zich tegen de vorst, wat bijvoorbeeld in 1848 tot meerdere revoluties leidde. In de late negentiende eeuw probeerden vorstelijke dynastieën daarom de bevolking van de door hen bestuurde gebieden door middel van nationalisme aan zich te binden, en zo de dynastie met de natie te verweven.⁶⁰ Als voorbeeld noemt Anderson de ‘Russificatie’ van het rijk van tsaar Alexander III (r. 1881-1894). De tsaar wilde de vele verschillende nationaliteiten in zijn rijk verenigen en gebruikte daar onder meer zijn taalbeleid voor. In 1887 verplichtte hij bijvoorbeeld het Russisch als voertaal van het onderwijs in de Baltische provincies. In 1893 sloot hij zelfs de vooraanstaande universiteit van Dorpat, het huidige Tartu in Estland, omdat het onderwijs er nog in het Duits gegeven werd.⁶¹

Voorafgaand aan tsaar Alexanders regeerperiode was het Russisch echter al de officiële, maar niet de verplichte, taal in sommige delen van het tsarenrijk. Anderson noemt Finland als voorbeeld. Het land viel eerst onder het Zweedse koninkrijk maar kwam na een oorlog in 1809 als groothertogdom onder het bewind van de Russische tsaar te staan. Juist omdat de standaardtaal toen veranderde van het Zweeds naar het Russisch, groeide in Finland de interesse voor de Finse literatuur en tegelijk het Finse nationalisme in de jaren 1820.⁶²

Vervolgens gebruikt Anderson het begrip Russificatie ook voor autoritair, reactionair nationalisme in andere contexten. Een van deze contexten is de koloniale. De Indiase politieke denker Partha Chatterjee (1947), die zich bezighoudt met de studie van subalterniteit en postkolonialisme, bouwt hierop voort in zijn bestudering van nationalisme in de koloniale wereld. Hij benadrukt dat Russificatie ruimte liet voor dwang en ongelijkheid, waar het vroeg-negentiende-eeuwse Europese nationalisme dat Anderson beschrijft gericht was op gelijkheid en democratisering door middel van onderwijs. In de koloniën betekende dit dat de gekoloniseerden werden opgenomen in het nationalisme van het koloniserende rijk, dat gebaseerd was op een andere taal dan de hunne.⁶³

60 Ibidem, 83-86.

61 Ibidem, 87-88.

62 Ibidem, 74-75.

63 Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World. A Derivative Discourse* (Londen 1986) 20-21.

2.3 Conclusie

Zo ontstaat er een spectrum van de verschillende vormen van nationalistisch taalbeleid die voorkwamen in de negentiende eeuw. Het vroeg-negentiende-eeuwse nationalisme, ten eerste, bestond uit het instellen van een standaardtaal en verhoging van de geletterdheid. Het Russische taalbeleid in Finland lijkt daaronder te vallen: dat het Russisch daar de standaardtaal werd, leidde tot een golf van Fins nationalisme. Anderson onderscheidt ten tweede een reactionair laat-negentiende-eeuws nationalisme, of Russificatie, dat meer gericht was op het verenigen van het volk en het koningshuis. Bij Russificatie hoort een strenger taalbeleid, dat Chatterjee herkende in de koloniale wereld. Daarom constateerde hij dat Russificatie meer ruimte gaf voor interne ongelijkheid.

Uit dit spectrum is een aantal factoren te destilleren die bepalend zijn voor de aard van negentiende-eeuws taalbeleid. Ze zijn ruwweg onder te verdelen in uitvoering en ontvangst. Onder uitvoering vallen de factoren waaruit de intentie van de staat blijkt: wat was het beleid, hoe werd het gehandhaafd en hoe werd het onder de bevolking verspreid? De factoren die tonen hoe de bevolking het taalbeleid ervoer, maken deel uit van de ontvangst. Welke reactie gaf de bevolking op het beleid en versterkte het beleid de band tussen bevolking en staat, zoals de intentie was? Deze indeling maakt het mogelijk om specifiek negentiende-eeuws taalbeleid te onderzoeken en te beoordelen op intentie, succes en mate van inclusie van de bevolking. Daarom is ze de basis voor de analyse van het taalbeleid in het VKN in hoofdstuk drie en vier.

3 Streektaal, voertaal

De tweede helft van dit onderzoek is gericht op de studie van het taalbeleid van Willem I in het VKN. In dit en in het volgende hoofdstuk wordt dat net als Gramsci's kritiek op de manzonianaanse taalplanning samengevat in intentie, succes en mate van inclusie van de bevolking. In hoofdstuk twee is vastgelegd dat een dergelijke samenvatting van de aard van nationalistisch taalbeleid te maken is op basis van onderzoek naar de uitvoering en ontvangst van het beleid. In dit hoofdstuk staat de uitvoering van het taalbeleid van Willem I centraal. Onder de uitvoering van het beleid valt wat het beleid inhoudt, hoe het gehandhaafd werd en hoe het werd verspreid onder de bevolking.

In dit hoofdstuk wordt diezelfde volgorde gehanteerd. De inhoud van Willems taalbeleid is effectief te onderzoeken aan de hand van de KB's waarin het beleid lag vastgelegd en de beschrijvingen van het beleid in de secundaire literatuur. Ook de handhaving van het beleid is zo te onderzoeken. Voor de verspreiding onder de bevolking is om twee redenen vooral het bestuderen van het onderwijs van belang. De eerste reden is dat Anderson stelt dat vroeg-negentiende-eeuwse taalnationalisten het onderwijs zagen als middel voor het bereiken van de lagere maatschappelijke klassen. Het uitbreiden van het onderwijs zorgde voor hogere geletterdheid, en wie kon lezen kwam makkelijker in aanraking met de standaardtaal. Uit de studie van het onderwijs in het VKN moet blijken of Willem I er belang aan hechtte de lagere klassen aan zich te binden. Ten tweede is de jeugd, natuurlijk de doelgroep van het onderwijs, een *tabula rasa*. Als er sprake is van overstemming van de Vlaamse streektaalen door Willems taalbeleid moet dit in het onderwijs tot spanning leiden. Het lager onderwijs leent zich het beste voor dit onderzoek: het is de afdeling van het onderwijs die de meeste leerlingen trekt.

Zoals in het algemeen geldt voor het taalgebruik van de Vlaamse bevolking ten tijde van het

VKN, is het taalgebruik van Vlaamse lagere schoolleerlingen moeilijk te bestuderen. De spanning tussen hun taalgebruik en de op school geldende taalregels is echter te onderzoeken vanuit het perspectief van de overheid. De Leidenaar Adriaan van den Ende deed als hoofdinspecteur van het onderwijs rapport van de uitvoering van Willems taalbeleid op Vlaamse scholen. Hij was hoofdinspecteur van 1817 tot 1833 en zag toe op zowel het lager, middelbaar als hoger onderwijs in het gehele koninkrijk. Daarvan deed hij direct verslag aan de koning, wat is vastgelegd in schriftelijke rapporten en in een boek dat hij in 1846 schreef, getiteld *Geschiedkundige schets van Neêrlands schoolwetgeving*. Vooral deze laatste bron wordt in dit hoofdstuk gebruikt om een beeld te geven van de manier waarop Willem het onderwijs gebruikte voor de uitvoering van zijn taalbeleid. De bespreking van de vraag in hoeverre deze uitvoering effectief was, waarvoor de verslagen van Van den Ende ook bruikbaar zijn, is onderdeel van hoofdstuk vier.

3.1 Het Nederduitsch als landtaal

Vanaf het begin van Willems heerschappij over het VKN heeft de taal hoog op zijn politieke agenda gestaan. Dat in 1813, toen het VKN tot stand begon te komen, alle publieke zaken in de Zuidelijke Nederlanden nog in het Frans werden afgehandeld herinnerde hem aan de Franse overheersing. De noodzaak van een ontfransingspolitiek was daarmee voor Willem duidelijk. Op 1 oktober 1814 vaardigde Willem een eerste KB uit dat deze ontfransing diende. Het besluit bepaalde dat Zuid-Nederlandse ambtenaren officiële akten vanaf dat moment in het Nederlands mochten opstellen en deze niet meer, zoals voorheen, naar het Frans hoefden te worden vertaald. Andersom mochten in het Frans opgestelde akten opgenomen worden, maar moest daarbij een Nederlandse vertaling worden gevoegd.⁶⁴ Met dit KB was de toon gezet voor Willems taalbeleid: het *Nederduitsch* werd de officiële ‘landtaal’ en ambtenaren verkozen bij voorkeur, maar niet verplicht, deze taal boven het Frans.

Alle taalwetgeving die Willem I doorvoerde is vastgelegd in KB's als dat van 1814. Er volgden nog drie grote, in 1819, 1829 en 1830. Dat van 1819, uitgevaardigd op 15 september, wordt gezien als het belangrijkste. Wat in het KB van 1814 was vastgelegd als recht, werd in 1819 een plicht: de voertaal van alle ambtenaren in de Vlaamse provincies Limburg, Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen en Antwerpen moest, met ingang van 1 januari 1823, de landtaal zijn. Dit gold voor alle openbare zaken: de overheidsadministratie, financiële en militaire autoriteiten, scholen en ambtenaren.⁶⁵ Voor ambtenaren die zich op het moment van ingaan van de regel

64 De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden*, 47-49.

65 Art. 5 van het KB van 15 september 1819, in: De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I*, 391-

niet in de landtaal konden uitdrukken werd overplaatsing verplicht gesteld. Tegelijk werd aan de bevolking van deze provincies het recht verleend zich in publieke zaken in de landtaal uit te drukken, zonder verplicht te kunnen worden een Franse vertaling te geven.⁶⁶

De interpretatie van het begrip landtaal is cruciaal. Het begrip heeft in de KB's van 1814 en 1819 meerdere betekenissen. In sommige gevallen duidt het op de staatstaal, de officiële taal van het VKN. Soms wordt ermee echter ook de streektaal bedoeld: het specifieke dialect dat in een bepaalde regio gesproken wordt. In beide gevallen slaat het begrip 'landtaal' op het Nederlands, zonder dat een specifiek dialect bedoeld wordt. De bevolking wordt zo in de KB's niet verplicht een bepaald dialect te spreken, maar juist aangemoedigd de eigen vorm van het Nederlands te behouden. Daarom worden de woorden *Nederlandsch*, *Nederduitsch*, *Vlaamsch* en *Hollandsch* in overheidsstukken ook door elkaar gebruikt: elk vallen ze onder het begrip 'landtaal'.⁶⁷

Met de KB's van 1829 en 1830 werd dat van 1819 echter teruggedraaid. Hoewel het verplichte gebruik van de landtaal nooit naar de provincies ten zuiden van Vlaanderen was uitgebreid, kwam er daar wel protest op tegen de groeiende invloed van het Nederlands. Het KB van 1829 was hier een antwoord op: het verplichtte ambtenaren in deze provincies bij het opstellen van huwelijkscontracten, authentieke akten en notariële aankondigingen zich te bedienen van de taal 'welke de belanghebbende partijen verkiezen', dus ook het Frans.⁶⁸ Daarmee werd de neerlandisering in deze gebieden abrupt stopgezet. Omdat het protest aanhield, stelde het KB van 4 juni 1830 vervolgens dezelfde taalvrijheid in voor het gehele VKN.⁶⁹ Het eerste artikel luidde:

[Alle akten] zullen voortaan in het geheele Rijk kunnen worden opgemaakt in de taal welke de belanghebbende partijen verkiezen, mits, voor zooveel de authentieke akten betreft, die taal bekend zij aan de openbare beamten voor welke dezelve worden verleden, en aan de getuigen.⁷⁰

3.2 Succes en mislukking

Met het KB van 1830 maakte Willem zo alle taalbesluiten die hij tot dat moment uitgevaardigd had ongedaan. Volgens de tot het begin van deze eeuw gangbare opvatting toonde dit het mislukken van Willems taalbeleid. De Belgische bevolking was er immers tegen in opstand

392.

66 KB van 15 september 1819, in: De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I*, 388-393.

67 De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I*, 50-52.

68 KB van 28 augustus 1829. De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I*, 409-412.

69 De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I*, 366-368.

70 KB van 4 juni 1830. De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I*, 420-422.

gekomen, en na de Belgische onafhankelijkheid was de nieuwe Belgische regering meteen overgegaan op het Frans als officiële taal van de gehele bevolking.⁷¹ Deze visie is herzien door het onderzoek van de Vlaamse taalkundigen Jetje de Groof, die de verandering in het Vlaamse taalgebruik op de langere termijn onderzocht door de ruime periodisering 1795-1914 te hanteren, en Eline Vanhecke, die onderzoek deed naar het taalgebruik in Vlaamse kantoren in de negentiende eeuw.⁷² De Groof als Vanhecke stellen beiden dat Willems KB's in Vlaanderen juist zonder moeilijkheden geïmplementeerd werden, en dat zijn taalbeleid geslaagd was.⁷³

Dit blijkt bijvoorbeeld uit de overschakeling naar het gebruik van het Nederlands als de bestuurstaal op 1 januari 1823, de dag waarop Willems taalbesluit van 1819 van kracht werd. Deze verliep vlekkeloos: het lijkt erop dat de ambtenarij in Vlaanderen haar werk zonder enige moeilijkheid in het Nederlands voortzette, bovendien in de correcte Noord-Nederlandse spelling.⁷⁴ De standaardisering van het Nederlands in Vlaanderen kan daarom niet zomaar een mislukking genoemd worden: eigenlijk was ze een succes.

3.3 Streektaal, voertaal

Zoals hierboven aangegeven was het taalbesluit van 1819 ook van toepassing op het onderwijs. Vanaf 1 januari 1823 werd het onderwijs in Vlaanderen, enkele uitzonderingen daargelaten,⁷⁵ verplicht in het Nederlands gegeven. Ook hier gaf Willems taalbeleid geen duidelijkheid omtrent het te hanteren Nederlandse dialect. In plaats daarvan gold het devies 'streektaal, voertaal': op lagere scholen werd onderwijs in het regionale dialect gegeven. De schoolboeken, die zowel in Noord- als Zuid-Nederland werden geschreven, leerden wel de correcte spelling en grammatica van het 'standaardnederlands'.⁷⁶

Toen het VKN tot stand kwam, was het Noord-Nederlandse lager onderwijs duidelijk beter

71 Vosters en Vandenbussche, 'Wijzer worden over Willem?', 4; Roland Willems, 'Willem en Willems: twee vaders van de Vlaamse beweging?', in: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* 117 (2007) 1, 5-15, 8; Daniëls, *Spraakmakend Nederlands*, 47.

72 De Groof, *Nederlandse taalplanning in Vlaanderen in de lange negentiende eeuw (1795-1914)*; Vanhecke, *Stedelijke kantoorijtaal in Vlaanderen in de negentiende eeuw*.

73 Vosters en Vandenbussche, 'Wijzer worden over Willem?', 14-15.

74 Ibidem, 14.

75 Vooral uitzonderlijk is de deels Nederlands- en deels Franstalige provincie Zuid-Brabant. De regering streefde ernaar het KB van 1819 daar in de Nederlandstalige gemeenten te laten gelden, maar bepalen welke dit waren kostte tijd. De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I*, 93-104; 392; 394-402.

76 De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I*, 198.

georganiseerd dan het Zuid-Nederlandse. Dit had deels te maken met de eerste Nederlandse schoolwet, die in 1806 was ingevoerd. In deze wet waren de klassikale lesvorm, de verplichte onderwijsbevoegdheid van onderwijzers, het verplichte schoolgeld en de stichting van de onderwijsinspectie vastgelegd.⁷⁷ Daarbij moet rekening worden gehouden met het lage aantal schoolgaande kinderen: in 1825 had in Zuid-Nederland 8,9 procent van de bevolking een lagere schoolopleiding afgemaakt, tegenover 12,2 procent in het Noorden.⁷⁸ Vanzelfsprekend was er ook een duidelijk klassenverschil in de geletterdheid van de Zuid-Nederlandse bevolking: in 1815 kon naar schatting 46 procent lezen en schrijven, terwijl in een onderzoek naar geletterdheid in Brugge in de periode 1815-1830 wordt geschat dat onder ongeschoolde arbeiders gemiddeld 25 procent dat kon.⁷⁹ Daarom richtten de koning en het ministerie van onderwijs zich tussen 1814 en 1823 op het toepassen van de Noord-Nederlandse structuur op het Zuid-Nederlandse lager onderwijs.⁸⁰ Dit betekende vooral dat er meer lagere scholen werden opgericht en dat de doelstellingen van de Nederlandse schoolwet van 1806 ook in Zuid-Nederland, hoewel de wet daar niet officieel werd ingevoerd, werden nagestreefd.⁸¹

Hoofdinspecteur Van den Ende noemde dit in een terugblik de missie om in het, qua onderwijs 'dorre', Zuid-Nederland een 'wèl ingerigt Volksonderwijs' op te zetten.⁸² Toen hij in 1817 net de positie van hoofdinspecteur had aanvaard richtte hij zich meteen op deze missie.⁸³ In 1824 was hij overtuigd van het slagen ervan. In een verslag aan de minister van Binnenlandse Zaken, Waterstaat en Onderwijs schreef hij:

'Met het ten einde brengen van deze mijne tiende rondreize in de Zuidelijke Provinciën ter vestiging aldaar van een geregeld Schoolwezen — jaarlijks van 1816 af, twee in 1817 — mag ik deze mijne

77 Onderwijswet van 1806, in: *Verzameling van wetten betreffende het Lager Onderwijs in Zuid Holland* (Gorinchem 1846).

78 Janneke Weijermars, *Stepbrothers. Southern Dutch Literature and Nation-building Under Willem I, 1814-1834* (Leiden 2015) 112-113.

79 Willemys, *Dutch*, 112; Wim Vandenbussche, 'Dutch orthography in lower, middle and upper class documents in 19th-century Flanders', in: Andrew R. Linn en Nicola McLelland eds., *Standardization. Studies from the Germanic Languages* (Amsterdam/Philadelphia 2002) 27-42, 38.

80 Willemys, *Dutch*, 112-113.

81 Lode Wils, 'Het Verenigd Koninkrijk van koning Willem I (1815-1830) en de natievorming', *BMGN - Low Countries Historical Review* 112 (1997) 4, 502-516, 508.

82 Adriaan van den Ende, *Geschiedkundige schets van Neêrlands schoolwetgeving. Met aantekeningen en bijlagen* (Deventer 1846) 54.

83 *Ibidem*, 306.

organisatiereizen voor geheel geëindigd houden. In gansch het Zuidelijk gedeelte van het Rijk is nu, op gelijken voet als in het Noordelijke, voor het Lagere en Middelbaar onderwijs een geregeld Schoolopzigt gevestigd, zijn gelijke voorschriften deswege in gang gebragt, alsmede al verdere grondslagen gelegd om er de schoolverbetering gaande wegs meer en meer te bevestigen, uit te breiden en te volmaken.⁸⁴

Zo gaf Van den Ende aan dat het onderwijs in de Zuidelijke Nederlanden naar zijn mening dezelfde standaard had bereikt als dat in het Noorden. Dit gold voor de inrichting ervan, maar niet per se voor de naleving van het taalbesluit van 1819, dat immers pas sinds 1823 van kracht was. Onder de inrichting van het onderwijs viel wel de opzet van een *kweekschool* voor onderwijzers, waar onderwijzers vlekkeloos, niet van Noord-Nederlands te onderscheiden Nederlands leerden spreken.⁸⁵ Er waren er twee in het rijk, een in Haarlem en een in Lier, nabij Antwerpen. Naast het gebruik van Nederlandstalige schoolboeken en de controle op het naleven van het taalbesluit van 1819, was de kweekschool de enige methode die werd ingezet om het taalgebruik in het lager onderwijs te beïnvloeden.⁸⁶

Van den Ende was duidelijk positief over de onderwijshervormingen in de Zuidelijke Nederlanden. Het succes van de hervormingen blijkt ook uit de toegenomen geletterdheid: onder ongeschoolde arbeiders in Brugge was de geletterdheid in de periode 1830-1840 gemiddeld 41 procent, waar dat tussen 1815 en 1830 nog 25 procent was. De onderwijshervormingen waren er dan ook in geslaagd om een groter gedeelte van de Vlaamse bevolking naar school te laten gaan. Scholen werden doorgaans gefinancierd door de kerk of de staat, in wat respectievelijk het bijzonder en het openbaar onderwijs wordt genoemd, maar waren verplicht schoolgeld te vragen. Onder het openbaar onderwijs vielen echter ook de *armenscholen*, volledig door de staat gefinancierde scholen waarvan de eerste twee in en dichtbij Brussel werden opgericht. De koning was duidelijk geïnteresseerd in het onderwijzen van en het verspreiden van het Nederlands onder de armen, vooral omdat deze scholen, in de omschrijving van De Jonghe, ‘duidelijk maken wat [in de ogen van de regering] een echte lagere school behoort te zijn’.⁸⁷

3.4 Conclusie

Al met al kan de uitvoering van het taalbeleid van koning Willem I beschreven worden als zacht

84 Ibidem, 310-311.

85 Zo oordeelde Van den Ende. De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I*, 199-201.

86 Raadpleeg voor meer informatie NL-HaNA, BiZa 1813-1848, 2.04.01.

87 De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I*, 194.

en inclusief. ‘Zacht’, omdat het een beleid van taalstandaardisering en niet van taaloplegging was. Hij stond zijn Vlaamse onderdanen immers toe het Nederlands te spreken in het dialect dat ze al spraken, en stond ook in het onderwijs het principe ‘streektaal, voertaal’ toe. Handhaven van het beleid was daarom nauwelijks nodig: de Vlaamse ambtenarij schakelde probleemloos over op het gebruik van het Nederlands. In het onderwijs was het taalbeleid inclusief. Daarmee staat Willems taalbeleid tegenover Manzoni’s taalplanning. Die is juist ‘hard’: Manzoni wilde de inwoners van Italië een taal opleggen zonder ruimte te laten voor hun eigen dialecten. Zoals Anderson schrijft dat gebruikelijk was in de vroege negentiende eeuw, gebruikte Willem het onderwijs om zijn taalbeleid te verspreiden. Daarbij gaf hij de inclusie van de gehele bevolking duidelijk prioriteit. De impact daarvan moet echter niet worden overschat. Hoewel de geletterdheid van de arbeiders onder Willems bewind toenam, was het onderwijs nog steeds vooral voor de rijken toegankelijk.

4 De Vlaamse Manzoni

Het in hoofdstuk drie beschreven onderzoek dat De Groof en Vanhecke deden naar de administratieve overgang op het Nederlands in Vlaanderen is van grote invloed op de geschiedschrijving van het VKN. Willems taalbeleid wordt nu gezien als succesvol, terwijl eerder nog werd gedacht dat het mislukt was. De conclusie van hoofdstuk drie, dat Willems taalbeleid zacht en inclusief was, was onmogelijk te combineren geweest met die oude opvatting. In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe er op Willems taalbeleid werd gereageerd. Werd het bijvoorbeeld gezien als een bijdrage aan de band tussen het VKN en zijn bevolking? Om die vraag te beantwoorden wordt hieronder een overzicht gecreëerd van de Vlaamse reacties op Willems taalbeleid. Twee Vlamingen, de onderwijzer Pieter Behaegel en de schrijver Karel Broeckart, geven elk een sterk nationalistische reactie op het beleid: hun werken fungeren als uitgangspunten voor het onderzoek naar de discussie. Een ander onderdeel van de reactie op Willems taalbeleid is de implementatie van het Nederlands in het Vlaamse onderwijs. Om deze te onderzoeken, wordt de studie van Van den Endes verslag van de ontwikkeling van het lager onderwijs in Vlaanderen voortgezet.

4.1 Nederlandstalig onderwijs

De bestudering van het lager onderwijs in Vlaanderen in hoofdstuk drie was gericht op het taalbeleid en de implementatie ervan. De studie van de uitvoering van het onderwijsbeleid is interessant omdat ze toont welke doelgroep de overheid met haar beleid wilde bereiken. Voor het onderzoek naar de receptie ervan geldt hetzelfde: onderzoek naar het lager onderwijs laat zien welke doelgroep met het taalbeleid bereikt werd en in hoeverre het gebruik van het Nederlands tot problemen leidde voor de Vlaamse bevolking.

In Van den Endes verslag van de ontwikkelingen in het onderwijs in het koninkrijk gaat hij

niet in op de verplichting die Vlaamse scholen kregen om vanaf 1823 al het onderwijs in het Nederlands te geven. De reden hiervoor is een gebrek aan noodzaak: de implementatie van het Nederlands als voertaal gaf vrijwel geen problemen. Dat blijkt uit een rondvraag die op 17 april 1823 door het onderwijsministerie naar de gouverneurs van de verschillende Zuid-Nederlandse provincies werd gestuurd. In bijna elke Vlaamse gemeente werd in het Nederlands onderwezen. In de provincies Antwerpen en Oost-Vlaanderen waren er geen gemeenten die niet aan deze eis voldeden, in de deels Franstalige provincie Zuid-Brabant waren er twee en in Limburg één. De gouverneur van West-Vlaanderen had niet op de rondvraag gereageerd.⁸⁸

Vooraf het principe ‘streektaal, voertaal’ was de reden voor de makkelijke implementatie van het Nederlands op de lagere scholen. Het betekende dat scholen in het eigen regionale dialect konden lesgeven: in Nederlandstalige regio’s was het Nederlands de voertaal, in Franstalige regio’s het Frans. Omdat in veel Vlaamse gemeenten de streektaal al de voertaal was, veranderde de standaardisering van het Nederlands voor veel scholen niets. Het zachte taalbeleid stond hen toe de leerlingen les te geven in de taal die ze gewend waren. Mede daarom wordt op de onderwijshervormingen die in de tijd van het VKN in Vlaanderen zijn doorgevoerd positief teruggekeken. Na de Belgische Opstand werd op scholen voor rijke Vlamingen weer in het Frans gedoceerd, maar het onderwijs voor de lagere klassen bleef gegeven worden in het Nederlands, omdat dat de voertaal van de regio was.⁸⁹

4.2 Eenheid in de Nederlandse taal

Uit de positieve ontvangst van de onderwijshervormingen valt echter niet op te maken of het onderwijs ook bijdroeg aan de band van de staat met de bevolking. Of het onderwijs dat deed, is moeilijk te bepalen. Het Zuid-Nederlandse onderwijs viel immers maar vijftien jaar lang onder Willems verantwoordelijkheid: aan het einde van die periode moesten de hervormingen pas beginnen hun vruchten af te werpen. De bestudering van de Vlaamse meningen over het onderwijs blijft daarom beperkt tot die van de onderwijzers. Een van hen, Pieter Behaegel (1783-1857), geeft een goed uitgangspunt voor een analyse van de discussie over de manier waarop taal en staat verbonden waren. In 1817 bracht Behaegel een schoolboek voor Nederlands onderwijs in Vlaanderen uit, genaamd *Nederduytsche Spraekkunst*. Met het boek liet hij zien een uitgewerkte visie te hebben op de staat van de Nederlandse taal in Vlaanderen. Behaegel richt zich vooral op de spelling: in *Nederduytsche Spraekkunst* stelt hij een nieuwe spelling voor die gangbare

88 NL-HaNA, BiZa 1813-1848, 2.04.01, inv.nr. 4195.

89 Wils, ‘De taalpolitiek van Willem I’, 86.

Noord-Nederlandse spellingssystemen moet vervangen.⁹⁰ De titel van zijn boek is dan ook een variatie op *Nederduitsche Spraakkunst*, de titel van een veelgebruikt schoolboek van de Amsterdammer Petrus Weiland (1754-1841).

Het Nederlands, stelt Behaegel, mocht dan in zowel de Noordelijke als Zuidelijke Nederlanden gesproken worden; toch was het gebied niet eentalig. De onderlinge taalverschillen tussen de regio's waren daarvoor te groot. De *Nederduitsche Spraakkunst* behelst een voorstel voor een spellingssysteem dat het gehele koninkrijk taalkundig moest verenigen door Noord- en Zuid-Nederlandse spellingsregels te combineren.⁹¹ Dit deed Behaegel echter niet uit nationalistisch oogpunt. Hij maakt in zijn tekst standaard onderscheid tussen 'Hollanders' en 'Belgen', en spreekt niet van één volk. Zijn voorstel voor de vernieuwing van de Nederlandse taal is daarom niet specifiek nationalistisch, maar vooral praktisch gemotiveerd:

'Indien men in Holland zoo veél moeyte gehad heeft, om de ouders te overreëden, om zich minder te verzetten tegen eéne nieuwere leerwys, en hun in tegendeel van het nuttige daer van te overtuigen; wat hinderpaelen zoud men niet moeten te boven komen, om in onze streéken de schryfwys van Siegenbeek en de spraakkunst van Weiland in te voeren, zonder aen der zelve inwoóners andere redens hier van te geéven, dan die van het gezag?'⁹²

Precies zoals het vroeg-negentiende-eeuwse taalnationalisme voorschrijft probeerde Behaegel zo het onderwijs in te zetten om eenheid te bereiken in de Nederlandse taal, zij het op het gebied van spelling en niet van spraak. De in Noord-Nederland gebruikelijke spelling van Siegenbeek werd nu immers ook via het onderwijs in Zuid-Nederland verspreid. Behaegel noemde daarvoor echter geen nationalistische motieven.

De Vlaamse schrijver Karel Broeckaert (1767-1826) had die wel. In 1815 publiceerde hij het eerste hoofdstuk van *Jellen en Mietje*, een beschrijving van de ongelukkige liefde van twee 'gewone', arme Gentenaren die hij later uitbreidde tot een roman. In onderstaande toelichting, die hij in 1815 bij de publicatie voegde, liet Broeckaert zijn mening weten over de nieuw ontstane taalsituatie in Vlaanderen.

90 Pieter Behaegel, *Nederduitsche Spraakkunst* (Brugge 1817) iij.

91 Ibidem, iij-vij.

92 Ibidem, vij.

‘In den oogenblik dat wy onze moeder-tael wederom de overhand over de vremde taelen zien nemen, en dat zy niet alléén in de publieke acten is toegelaeten, maer zelfs in de rechtsbanken staet ingevoerd te worden, moet het van een algemeen belang zyn te kunnen onderscheyden wat onze regte moeder-tael is, of wel deze die wy schryven, of wel deze die wy spreken.’⁹³

Eenzijds juicht Broeckaert de taalstandaardisering in het VKN toe, door te stellen dat de nieuwe standaardtaal, die de overhand had genomen over de ‘vreemde taal’, de moedertaal van de Vlamingen was. Anderzijds vroeg hij zich af of er wel van een standaardtaal gesproken kon worden: waar er in het schrift nog sprake was van één Nederlands, waren er in de gesproken taal grote verschillen.

Om dat aan te tonen, schreef Broeckaert *Jellen en Mietje* geheel in het Gentse dialect. Jellens liefdesverklaring kwam er als volgt uit te zien:

‘HY. Maer Mietje, mag ik uy ‘ne keer, wa vraegen?’

ZY: Waerom niet dan Jellen?’

HY: Ten es maer da ‘k zegge wille, [...] g’èn zoe gy tog zoo slegt nie zyn mé my.’⁹⁴

Door het dialect zo nauwkeurig mogelijk fonetisch weer te geven liet Broeckaert zien hoe ver het van de dialecten van andere Nederlandstaligen af stond. Zo wilde hij bijdragen aan de discussie over Willems taalbeleid: de taalverschillen in Vlaanderen vormden een probleem, omdat ze zo groot waren dat ze de onderlinge communicatie in de weg stonden. Dat schreef Broeckaert althans: volgens hem zouden niet-Gentenaren *Jellen en Mietje* nauwelijks kunnen lezen. Daarom moesten deze taalverschillen actief worden bestreden. Tegelijk staat de publicatie van *Jellen en Mietje* bekend als een duidelijke literaire opleving: het werk wordt nu gezien als de eerste Vlaamse roman.⁹⁵

In 1822 bedacht Broeckaert een oplossing voor de Vlaamse taalverschillen. Hij stuurde twee exemplaren van *Jellen en Mietje* naar de letterenafdeling van het Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten (KIWLS) te Amsterdam, de voorloper van de KNAW. In een brief attendeerde hij het instituut op zijn intentie de verschillen tussen de Vlaamse dialecten onder de aandacht te brengen. Daarnaast vroeg hij het KIWLS de discussie

93 Karel Broeckaert, Jozef Huyghebaert ed., *Jellen en Mietje* (Brussel 1992) 15.

94 Ibidem, 42.

95 R.F. Lissens, ‘“Jellen en Mietje”. De eerste Vlaamse roman, in de knop gebroken door R.F. Lissens’, *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* (1993) 1, 153-162, 157.

sie op te lossen door een nationaal dialect te ontwikkelen, dat door alle Nederlandstaligen in het VKN gesproken zou worden. Dit dialect zou ‘de twee vereenigde volkeren op het nieuwste en voor altoos [...] verbinden.’⁹⁶ Hieruit blijkt Broeckaerts sterk nationalistische motief. Zijn standpunt is hetzelfde als dat van Manzoni in *la questione della lingua*, die het instellen van een nationaal dialect ook verdedigde. Broeckaert kan daarom wel gezien worden als de Vlaamse Manzoni: een Groot-Nederlandse nationalist die pleitte voor taaloplegging in het VKN. Als antwoord bedankte het KIWLS Broeckaert per post voor zijn bijdrage: meer werd er met zijn voorstel niet gedaan.

4.3 Conclusie

Of er tussen 1814 en 1830 in Vlaanderen sprake was van ontstaand of groeiend Groot-Nederlands nationalisme is aan de hand van deze twee voorbeelden niet te zeggen. Ze zijn echter van nut voor dit onderzoek omdat Behaegel en Broeckaert beiden van mening zijn dat er grote onderlinge taalverschillen zijn tussen de verschillende Nederlandstaligen in het VKN. De alternatieven die ze voorstellen maken het mogelijk te concluderen hoe ingrijpend het taalbeleid was dat Willem I in het VKN voerde. Vervolgens kan een vergelijking met de manzonianaanse taaloplegging worden gemaakt.

In hoofdstuk drie is aangetoond dat in het Vlaamse lager onderwijs, dat Willem hielp zijn taalhervormingen bij de bevolking door te voeren, de taalstandaardisering bijna nooit tot problemen leidde. Het grootste obstakel dat Behaegel voorzag was de standaardisering van de Noord-Nederlandse spelling. Het stelsel dat hij voorstelde hield inderdaad meer rekening met de spelling die daarvoor in Vlaanderen gebruikt werd. Willems spelling was dus een duidelijk Noord-Nederlands systeem en het voorschrift dit te gebruiken was het meest dwingende onderdeel van zijn taalbeleid. De invoering ervan verliep echter vlekkeloos: de Vlaamse ambtenarij maakte de overstap zonder enkele moeite.

Het stoorde Karel Broeckaert dat Willem, afgezien van de spelling, geen taalregels voorschreef. Het ontwerp van een nationaal dialect dat hij voorstelde, is bijna gelijk aan de Italiaanse taalplanning van Manzoni. Zowel Broeckaert als Manzoni stelde voor een nationaal dialect in te voeren dat als oplossing zou dienen voor de moeizame onderlinge communicatie van de verschillende inwoners van het land. In beide gevallen moest dit dialect bovendien dienen als cement van de natie. Broeckaert stelde zo een vorm van taalstandaardisering voor die veel verder

96 Het origineel is te vinden in AKNAW Amsterdam, Brieven P. Ilde Klasse. Notulenboek (I-IV), nr. 48. Broeckaert, 16-17.

gaat dan het taalbeleid van de koning. In plaats van de standaardisering van het Nederlands, wilde hij een specifiek dialect aan de bevolking opleggen. Daarop valt slechts aan te merken dat Broeckaert zijn plan niet zo ver heeft uitgewerkt als Manzoni dat had gedaan: Manzoni stelde een dialect voor dat als standaardtaal kon dienen, terwijl Broeckaert de uitvoering volledig aan het KIWLS wilde overlaten.

Dat hij het nodig vond dit voorstel te doen is hoe dan ook belangrijk voor het begrip van de taalsituatie in het VKN. Blijkbaar waren de regionale taalverschillen er dusdanig groot dat er voorstanders konden zijn van manzonianaanse taaloplegging. Dat Broeckaert dit voorstelde als alternatief, betekent dat het beleid dat Willem voerde niet gericht was op het, op korte termijn, uitvlakken van deze verschillen.

5 Conclusie

Dit hele onderzoek is gebouwd op de vergelijking van Gramsci's kritiek op *la questione della lingua* met de taalstandaardisering in het VKN. De twee laten zich dan ook goed vergelijken: in beide gevallen is er sprake van een verstoorde balans van Noord en Zuid, van een recent verenigde staat en van nationalistisch gemotiveerde taalstandaardisering. Juist daarom is de vergelijking van Karel Broeckaert met Alessandro Manzoni, die in het vorige hoofdstuk is gemaakt, zo veelzeggend. Omdat Broeckaert voorstelt in het VKN een taalbeleid in te voeren dat bijna identiek is aan de taalstandaardisering die Manzoni in de jaren 1860 voor Italië voor ogen had, ontstaat er een tegenstelling tussen het taalbeleid in het VKN en in Gramsci's Italië. Het taalbeleid dat koning Willem I voerde is duidelijk 'zachter' dan de 'harde' manzonianaanse taalplanning.

In hoofdstuk drie is uitgelegd waarom het taalbeleid van Willem als zacht beleid kan worden omschreven. Willem dwong de inwoners van het VKN niet om een bepaalde vorm van het Nederlands te spreken, maar liet hen vasthouden aan hun eigen dialecten. Vanwege dit principe, dat in het onderwijs 'streektaal, voertaal' werd genoemd, verliep de implementatie van het beleid vrijwel vlekkeloos. Bovendien verbeterde Willem het onderwijs en richtte hij hier en daar armenscholen op, waarmee hij zijn intentie toonde om de bevolking van het VKN in zijn taalbeleid te betrekken. De impact hiervan moet echter niet worden overschat: hoewel het aantal schoolgangers tijdens Willems regeerperiode steeg, had immers maar ongeveer tien procent van de bevolking een lagere schoolopleiding voltooid. Het 'hardste' onderdeel van Willems taalbeleid was nog wel de standaardisering van het Noord-Nederlandse spellingssysteem, waarop de onderwijzer Pieter Behaegel dan ook kritiek uitte.

Karel Broeckaert vond dit zachte taalbeleid niet effectief genoeg. De taalverschillen in het VKN bleven groot, wat de onderlinge communicatie en het eenheidsgevoel van de bevolking in

de weg stond. Daarom zag hij de bevolking van het VKN graag verenigd worden met een gemeenschappelijk dialect. Dit zou een hard taalbeleid zijn geweest: in plaats van ruimte te laten voor de eigen taal van de bevolking, zouden alle inwoners een nieuw dialect moeten aanleren. Manzoni deed hetzelfde voorstel: ten bate van communicatie en nationalisme stelde hij voor één Italiaans dialect over de bevolking te verspreiden. Op Broeckaert is dus dezelfde kritiek van toepassing als welke Gramsci op Manzoni's taalplan uitte: als het uitgevoerd zou worden zou de bevolking zich moeten uitdrukken in een dialect dat niet haar moedertaal was, wat de toegang tot de maatschappij zou belemmeren en zou bijdragen aan haar sociale en maatschappelijke marginalisering, ofwel subalterniteit.

Maar dat Broeckaert het nodig achtte dit voorstel te doen betekent dat Willems taalbeleid niet zo ver ging als dat van Manzoni. In plaats van taaloplegging was er sprake van taalstandaardisering: het Nederlands werd als verplichte taal ingevoerd, maar er werden geen voorwaarden gesteld aan het gesproken dialect. De Vlaamse bevolking werd niet in een subalterne positie gedwongen, zoals voor de Zuid-Italiaanse bevolking zou gelden. In plaats daarvan kan, aan de hand van zijn onderwijsvernieuwing, zelfs worden beargumenteerd dat Willem de maatschappelijke positie van de Vlamingen juist probeerde te verbeteren. Beoordeeld op intentie, succes en mate van inclusie van de bevolking voerde Willem een veel hoopgevender taalbeleid dan Manzoni later van plan was. Door een zachter beleid te voeren, probeerde hij het Nederlands vooral een wettige status te geven. Bovendien was de kans van slagen groter en werd het taalbeleid makkelijker door de bevolking overgenomen dan bij een harder beleid het geval zou zijn geweest.

Deze conclusie strookt met Benedict Andersons historische overzicht van nationalistisch taalbeleid, welk is uitgelegd in hoofdstuk twee. Het taalbeleid van Willem I komt overeen met zijn beschrijving van vroeg-negentiende-eeuwse taalplanning. Geïnspireerd door het Duitse taalnationalisme richtten staten zich toen op taalbeleid om de band tussen bevolking en staat te doen groeien, net zoals Willem I deed. Gramsci's kritiek op de manzonianaanse taaloplegging is te vergelijken met de 'Russificatie' die Anderson beschrijft. De verplichting van de standaardtaal gold als legitimering van de macht van de staat binnen een gefabriceerde bloei van nationalisme. Juist de verplichting van het spreken van de standaardtaal kon leiden tot de subalterniteit van bevolkingsminderheden. De verschillen tussen de twee vormen van nationalistisch taalbeleid zijn echter gering. Het enige onderscheid tussen het vroeg-negentiende-eeuwse taalnationalisme en de laat-negentiende-eeuwse Russificatie is de oplegging van een specifiek dialect, net zoals dit het enige verschil is tussen het taalbeleid in het VKN en dat in Gramsci's Italië. Deze

conclusie besluit de vergelijking van het taalbeleid van Willem I en Gramsci's kritiek op de manzonianse taaloplegging die in deze scriptie is gemaakt.

5.2 Taalbeleid en subalterniteit

De vergelijking stond, niet te vergeten, in dienst van de reflectie op de verhouding van taalstandaardisering en subalterniteit. In hoeverre dwingt nationalistisch gemotiveerde taalstandaardisering anderstalige bevolkingsgroepen in een subalterne positie? In hoofdstuk 1 en 2 is Gramsci's standpunt beschreven: taalstandaardisering dwingt een deel van de bevolking in een subalterne positie, wat bovendien deels te wijten is aan de nationalistische motivatie ervoor. Ook in voorbeelden van Russificatie die Benedict Anderson noemt geeft nationalisme urgentie aan taalstandaardisering, wat leidt tot de oplegging van een dialect en tot de strenge handhaving ervan. Als voorbeeld van zacht taalnationalisme toont de studie van het VKN echter dat nationalistisch gemotiveerd taalbeleid niet altijd gekenmerkt wordt door dwang. Het kan ook een motivatie zijn de bevolking maatschappelijk te betrekken, bijvoorbeeld door te investeren in onderwijs.

Aan de hand van dit verschil kan de hoofdvraag van dit onderzoek worden beantwoord. Nationalistische taalstandaardisering dwingt bevolkingsminderheden die de nieuwe standaardtaal niet spreken niet altijd in een subalterne positie. Het taalbeleid van Willem I toont juist dat nationalistische taalstandaardisering ook een motief kan zijn voor het verbeteren van onderwijs en het verhogen van de geletterdheid van de bevolking. Of taalstandaardisering daarom anderstalige bevolkingsgroepen in een subalterne positie dwingt ligt volledig aan de invulling van het beleid. Een hard beleid, zoals dat in Gramsci's Italië gevoerd werd, doet dat wel, maar een zacht beleid niet.

Dat is deels een bevestiging van Andersons theorie van taalstandaardisering. Anderson schrijft dat halverwege de negentiende eeuw een verandering optrad in de aard van het nationalisme. Ervoor leidde nationalisme tot investeringen in de maatschappelijke betrokkenheid van de bevolking; erna tot de uitsluiting van minderheden. De taalvormingen in het VKN en in Gramsci's Italië lijken dit te bevestigen, maar Broeckarts voorstel voor de standaardisering van een Nederlands dialect toont dat er ook in de vroege negentiende eeuw al voorstanders van een hard taalbeleid waren. De geschiedenis van het VKN bevestigt echter vooral Ernest Gellners these over vroeg-negentiende-eeuws nationalisme. Gellner stelt dat nationalisme en taalnationalisme drijfveren waren voor taalstandaardisering, en dat dit taalbeleid bekrachtigd werd door het bereik van het onderwijs te vergroten en zo te streven naar een hogere geletterdheid. Zo zou de bevolking van een staat kunnen worden verenigd, wat de industrialisering ten goede moest

komen.

Al met al vestigt dit onderzoek daarom vooral de aandacht op de impact van nationalistische taalstandaardisering. In onderzoek naar nationalisme als dat van Anderson en Gellner wordt taalbeleid uitvoerig onderzocht en besproken, maar steeds gaat de aandacht van de auteurs uit naar het nationalisme. Ze onderzoeken bijvoorbeeld wie of wat gebaat is bij een bloei van nationalisme en of het taalbeleid aan deze bloei bijdraagt. Wanneer ze echter concluderen dat taalstandaardisering een bepaalde bevolkingsgroep benadeelt, gaan ze niet verder in op de subalterniteit van deze groep. Gramsci biedt daarom een nieuw perspectief in de discussie over nationalistisch taalbeleid: in plaats van te bekijken hoe de staat profiteert, hanteert hij het perspectief van de bevolking. Sociolinguïsten als Stephen May en Jan Blommaert doen nu hetzelfde in hun onderzoek naar taalbeleid. May beschrijft dat taalstandaardisering onder andere kan leiden tot het verdwijnen van niet-standaardtalen, ofwel *minority languages*. Daarvan was in Vlaanderen tijdens de regeerperiode van Willem I geen sprake. Uit dit onderzoek blijkt juist dat de Vlaamse streektalen tijdens Willems regeerperiode beter tot hun recht kwamen dan in Franstalige periodes. Die conclusie kan de reputatie van de koning, over wie de meningen in Vlaanderen zo verdeeld zijn, alleen maar ten goede komen.

Lijst van afkortingen

KB	Koninklijk Besluit
KIWLS	Koninklijk Insituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten
KNAW	Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
VKN	Verenigd Koninkrijk der Nederlanden
PSI	Partito Socialista Italiano

Bronnen

- ARCHIEF KNAW, Amsterdam, Briven P. IIde Klasse. Notulenboek (I-IV), nr. 48.
- BEHAEGEL, PIETER, *Nederduytsche Spraekkunst* (Brugge 1817).
- BROECKAERT, KAREL, *Jellen en Mietje*, Jozef Huyghebaert ed. (Brussel 1992).
- ENDE, ADRIAAN VAN DEN, *Geschiedkundige schets van Neêrlands schoolwetgeving. Met aantekeningen en bijlagen* (Deventer 1846).
- NATIONAAL ARCHIEF, Den Haag, Binnenlandse Zaken, nummer toegang 2.04.01. *Verzameling van wetten betrekkelijk het Lager Onderwijs in Zuid Holland* (Gorinchem 1846).

Literatuur

- ANDERSON, BENEDICT, *Imagined Communities* (derde herz. druk, Londen/New York 2006).
- CLARK, MARTIN, *The Italian Risorgimento* (tweede herz. druk, Abingdon-on-Thames 2013).
- CHATTERJEE, PARTHA, *Nationalist Thought and the Colonial World. A Derivative Discourse* (Londen 1986).
- DANIËLS, WIM, *Spraakmakend Nederlands* (Rekkem 2005).
- DAVIS, JOHN A., ED., *Gramsci and Italy's Passive Revolution* (Londen 1979).
- DEVOTO, GIACOMO, *The Languages of Italy*, vert. V. Louise Katainen (Chicago 1978).
- DOYLE, MICHAEL W., *Empires* (Ithaca 1986).
- GELLNER, ERNEST, *Nations and Nationalism* (tweede druk, Oxford 2006).
- GRAMSCI, ANTONIO, *Prison Notebooks I*, Joseph A. Buttigieg ed. (New York 1975).
- , *Selections from Political Writings I, 1910-1920*, Quentin Hoare ed. (Londen 1977).

- , *Selections from Political Writings II, 1921-1926*, Quentin Hoare ed. (Londen 1978).
- , *Selections from Cultural Writings*, David Forgacs en Geoffrey Nowell-Smith eds. (Chicago 1985).
- GROOF, JETJE DE, *Nederlandse taalplanning in Vlaanderen in de lange negentiende eeuw (1795-1914). Een linguïstische analyse met speciale aandacht voor de wisselwerking tussen status- en corpusplanning* (dissertatie, Brussel 2004).
- HOBBSAWM, ERIC J., *Nations and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality* (tweede herz. druk, Cambridge 1993).
- IVES, PETER, *Language and Hegemony in Gramsci* (Londen 2004).
- JONGHE, ALBERT DE, *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De genesis der taalbesluiten en hun toepassing* (Brussel 1943).
- KOCH, JEROEN, *Koning Willem I. 1772-1843* (Amsterdam 2013).
- LISSENS, R.F., "Jellen en Mietje". De eerste Vlaamse roman, in de knop gebroken door R.F. Lissens', *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* (1993) 1 153-162.
- MANZONI, ALESSANDRO, *De verloofden*, vert. Yond Boeke en P. Krone (Amsterdam 2009).
- MAY, STEPHEN, *Language and Minority Rights. Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language* (New York 2008).
- MIGLIORINI, BRUNO, *The Italian Language*, vert. T. Gwynfor Griffith (Londen 1966).
- MOSS, HOWARD, 'Language and Italian National Identity', in: Bruce Haddock en Gino Bedani eds., *Politics of Italian National Identity* (Cardiff 2000) 98-123.
- RICENTO, THOMAS, ED., *An Introduction to Language Policy. Theory and Method* (Malden, MA 2006).
- RICHARDSON, BRIAN, 'Questions of Language', in: Zygmunt G. Baranski en Rebecca J. West eds., *The Cambridge Companion to Modern Italian Culture* (Cambridge 2001) 63-80.
- RUTTEN, GIJSBERT, 'Taalgeschiedenis over de grenzen heen. De taalpolitiek van Willem I en het Noorden', *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* 117 (2007) 1, 103-118.
- SAID, EDWARD, *Culture and Imperialism* (New York 1993).
- SIJS, NICOLINE VAN DER, EN ROLAND WILLEMYNS, *Het verhaal van het Nederlands. Een geschiedenis van twaalf eeuwen* (Amsterdam 2009).
- SMITH, ANTHONY D., *Nationalism and Modernism* (Abingdon-on-Thames 1998).
- VANDEBUSSCHE, WIM, 'Dutch orthography in lower, middle and upper class documents in

19th-century Flanders', in: Andrew R. Linn en Nicola McLelland eds., *Standardization. Studies from the Germanic Languages* (Amsterdam/Philadelphia 2002) 27-42.

VANHECKE, ELINE, *Stedelijke kanselarijtaal in Vlaanderen in de negentiende eeuw* (dissertatie, Brussel 2007).

VOSTERS, RIK, EN WIM VANDENBUSSCHE, 'Wijzer worden over Willem? Taalgebruik in Vlaanderen ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)', *Internationale Neerlandistiek* 46 (2008) 3, 2-22.

WEIJERMARS, JANNEKE, *Stepbrothers. Southern Dutch Literature and Nation-building Under Willem I, 1814-1834* (Leiden 2015).

WILLEMYS, ROLAND, *Dutch. Biography of a language* (Oxford 2013).

WILS, LODE, 'Het Verenigd Koninkrijk van koning Willem I (1815-1830) en de natievorming', *BMGN - Low Countries Historical Review* 112 (1997) 4, 502-516.

YOUNG, ROBERT J.C., 'Il Gramsci meridionale', in: Neelam Srivastava en Baidik Bhattacharya eds., *The Postcolonial Gramsci* (New York 2012) 17-33.